

ŞEYH ÂZERÎ'NİN FARŞÇA URÛCİYYE'Sİ VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ DEVRİYYELER İLE KISA BİR MUKAYESESİ

Nusret Gedik

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
nusret.gedik@marmara.edu.tr • <https://orcid.org/0000-0002-5105-7854>.

Muzaffer Kılıç

Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
muzafferkilic@klu.edu.tr • <https://orcid.org/0000-0002-3861-9090>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

02/01/2021

Accepted / Kabul Tarihi

24/08/2021

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.852376>

ŞEYH ÂZERÎ'NİN FARSÇA URÛCİYYE'Sİ VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ DEVRİYYELER İLE KISA BİR MUKAYESESİ

ÖZ

Tasavvuf edebiyatı nazım türlerinden olan devriyyeler, “Devir Nazariyesi”nin bir yansıması olarak varlığı ilgilendirmesi, İslâmî felsefe ile iç içe olması, insanın yaratılışı ve dünyadaki varlık amacına farklı tasavvurlar getirmesi açısından mutasavvıf şairlerin kalem oynattıkları bir tür olagelmıştır. İslâm dünyasında özellikle Türk edebiyatında pek çok örnek vücuda getirilerek ‘tür’ niteliği kazanan devriyyeler, Fars edebiyatında tam anlamıyla tür niteliğini kazanamamıştır. Bununla birlikte Fars şiirinde Mevlânâ (ö. 672/1273) başta olmak üzere İbn Yemîn (ö. 769/1368) ve Feyzî-i Hindî (ö. 1004/1595) gibi şairlerin devriyye olarak vasıflandırılacak şiirler kaleme aldığı görülür. Bu makalenin konusu da Şeyh Âzerî-i İsferyânî (ö. 866/1462)'nin devriyye türüne giren ve münferit bir eser olarak da değerlendirilecek şekilde nüshaları bulunan Urûciyye başlıklı kasidesidir. Bu çalışmada öncelikle şair ve Urûciyye kasidesinin metni tanıtılarak muhteva hususiyetleri açısından Türk edebiyatındaki örneklerle kısaca kıyaslanacaktır. Akabinde Türkiye ve İran kütüphanelerinde tespit edilen münferit nüshalar ile divanındaki metin tenkitli neşir olarak sunulacak beyitlerin Türkçe çevirisi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fars Türk Edebiyatı Müsterekleri, Âzerî, Tasavvuf, Devir Nazariyesi, Devriyye.

SHEIKH AZERİ'S PERSIAN URUCIYYE AND ITS BRIEF COMPARISON TO DAWRIYYES IN TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Dawriyyes which are one of literature of mysticism has attracted the pens of the mystic poets, for its relation existence itself, as it reflected “Cycle Theory” being intertwined with Islamic philosophy, bringing different imaginations to the creation of man and the purpose of existence in the world. While there are many examples of dawriyye in the three great Islamic literatures, especially in the Turkish literature, there are some dawriyye samples might be also seen in the Persian literature, even though these samples could not be altogether considered as dawriyye. The Persian poems which could be named as dawriyye are chiefly composed by poems Mawlana (d. 1273), Ibn Yemin (d. 1368) and Feyzi Hindi (d. 1595). This study deals with the eulogy of Sheikh Azeri Isferayini's that named Uruciyye, which might be considered as a dawriyye. In this study, first the author's life and the works of the poet will be briefly presented and his text will be introduced. Then contents of the work will be evaluated and compared with the other examples within the Turkish literature. Finally, the critical comparison of the text with the separate copies in the libraries and its Turkish translation will be presented.

Keywords: Persian-Turkish Literature Commons, Azeri, Islamic Mysticism, “Cycle Theory”, Dawriyye.

GİRİŞ

Farsların İslam'a girişiyle beraber başlayan medeniyet dönüşümü, başta edebiyat olmak üzere kültür ve medeniyetin hemen her sahasını etkilemiştir. İslamiyet'in dil ve düşünce ikliminden etkilenen Fars şairler, kaleme aldığı eserlerle tasavvufî edebiyatın etki sahasını oldukça genişletmiş, bu manada Türk edebiyatını da etkilemiştir.

Esas itibarıyla ontolojinin konusu olan “devir” meselesi, bu yapıyla hem sûfilerin hem de şairlerin ilgi alanına girmektedir. Şairlerin tasavvufî düşünce ve tecrübelerini içeren şiirler, zamanla tasavvufu şiirin konularından biri haline dönüştürmüştür. Fars edebiyatında Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), İbn Yemîn (ö. 769/1368), Feyzî-i Hindî (ö. 1004/1595) başta olmak üzere kimi şairler ‘devir’e müteallik sözler söylemiş, devriyyeler kaleme almışlarsa da bu gelişme Türk edebiyatındaki gibi yoğun olmamıştır. Dolayısıyla Fars edebiyatında “devriyye” nazım türü olarak Türk edebiyatındaki gibi bir gelişim gösterememiştir. Devriyyelere dair yapılan çalışmalarda bu türün, Türk edebiyatında İslâm medeniyet dairesindeki Arap ve Fars edebiyatlarından daha fazla işlendiği görülmektedir.¹ Bununla beraber Fars edebiyatında, devriyye olarak adlandırılabilir kâmil örneklerle rastlanması, aşağıdaki Âzerî-i İsferyânî'nin devriyye örneğinde de görüleceği üzere, oldukça edebî ve derinlikli numunelerin varlığını gözler önüne sermektedir.

Arapça değişim ve dönüşüm gibi manalara gelen ‘devr’ kelimesinin sözlüklerde pek çok anlamı² olmakla birlikte ıstılahî manaları onun barındırdığı muhteviyatın ve işlendiği bağlamın boyutlarını ortaya koyar. Kelâm ilminde mümkün iki varlıktan her birinin ötekinin varlığına delil olması şeklinde tanımlanırken³ edebî ve tasavvufî olarak devriyye şeklinde türeyerek ontolojik manada varlığın Tanrı'dan çıkıp Tanrı'ya dönmesi felsefesine göre bu devir safhalarını anlatan tasavvufî şiir, ruhun âlemi dolaşmasını konu edinen şiir; hilkate yani mebde ve meada dair şiirler gibi ıstılahî olarak kelime köküyle irtibatlı olsa dahi çok farklı kavramsal bir karşılık kazanmıştır.⁴

Tasavvufî düşüncenin temelinde yer alan vahdet-i vücûd telakkisinde Allah, “Vücûd-ı Mutlak”tır. Bu düşünceye göre âlemdeki mevcudatta Yaratıcının isim ve sıfatları farklı şekillerde tecelli etmektedir. “Su nasıl boğar, ateş yakarsa Mutlak varlığın zatının gereği de zuhur etmek, görünmek, yani ortaya çıkmaktır”.⁵ Mutasavvıfların bu durumu temellendirmek için kullandıkları ve devriyyelerde hemen sıklıkla geçen unsur ise “*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fe halaktü'l-halka li u'refe*”⁶ hadis-i kudsisidir.

Sûfilere göre yeryüzündeki bütün varlıklar Hakk'ın sadece bir sıfatına sahipken insan, “eşref-i mahlûkât” olarak vafedildiği için bütün isim ve sıfatlarına haizdir. Yani bir bakıma Hakk'ın zâtına

¹ Nusret Gedik, *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*, (İstanbul: H Yayınları 2018).

² “Devr (çoğ. edvâr): dönme; bir şeyin kendi etrafında hareket etmesi; bir şeyin etrafından dolaşma; bir şeyi başkasına teslim etme; nakil, aktarma; seyahat; bazı tarikatlara mensup dervişlerin dönerek ettikleri zikir ve semâ; bir şeyin bir kaptan diğerine nakli” gibi manalara gelir.” Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 623; Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon*, (Beirut Lebanon: Librairie du Liban Publishing, 1968), 931; Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, (Ankara: TDK Yayınları), 2009, 163.

³ “Mümkün iki varlıktan her birinin ötekinin var olması için illet teşkil etmesi: A'nın var edici illetinin B, B'nin var edici illetinin A olması gibi.” Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları 2015), 71.

⁴ Sözlüklerde yer alan farklı manaları: “devir ve devrân ile ilgili; zaman zaman; geceleri dolaşan kol takımı, gezici karakol; bülbül, karatavuk, sığırcık ve benzeri kuşların mensup olduğu sınıf.” Mustafa Uzun, “Devr, devir”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1977), 280; , Mehmet Zeki Pakalın , *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), 442; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), s. 115.

⁵ Abdullah Uçman, “Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 575.

⁶ Ahmet Serdaroğlu, *Usûl-i Hadîs ve Mevzuât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966), 92. “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim. Onun için bu halkı ve âlemleri yarattım.” manasına gelen bu ibare muteber hadis kitaplarında bulunmamakla birlikte tasavvufî Türk edebiyatının temel düstûru olmuştur. Hadis'in meâlî Kur'ân-ı Kerim'de geçen “İns ve cinni beni bilmeleri için yarattım (Zâriyât 51/56)” âyet-i kerimesinden alınmıştır.

mazhardır. Lâkin bu durum gerçekleşirken de Hakk'ın sıfatları insan şeklinde tecellî etmeden önce kainattaki bütün varlıklardan süzülüp geçerek insana erişir. İnsan, bu surette bulunmadan “ata belinde ve ana rahminde” bir parça sudan ibarettir. O hâlde insan maddî olarak bu dünyaya gelmeden önce âlemde dağınık bir hâlde durmakta, her bir parçası ayrı bir varlıkta bulunmaktadır. Varlığın maden-bitki-hayvandan sonra insan mertebesine ulaşması, insanı meydana getiren her bir zerrenin bu unsurlarda bulunduğu işaretlerdir. Toprakta beslenen bitki, bitkiyle beslenen hayvan ve hayvanla beslenen insanda varlık devir hâlinde devam etmektedir. Varlığın her bir parçasının insanda toplanmasından mühlhem insan “küçük âlem” olarak tanımlanmıştır.⁷ Bu durumu Kırmılı Selîm Dîvâne *Burhânü'l Ârifîn ve Necâtü'l-Gâfilîn*⁸ adlı eserinde anlatarak erenlerin “maden” olarak adlandırdığı şeyin aslında toprak olduğunu söyler. İsrâ suresi 17/85 “Sana sorarlar de ki o Rabbimin emrindedir” âyet-i kerimesinden yola çıkan müellif bu âyette bahsedilen ruhun insanı gezdiren ruh değil, Hakk'ın emri olan ruh olduğunu belirtir. Mezkur ruhun, Allah'ın emri ile toprağa geldiğini ardından bitki ve hayvana devrettiğini belirten Selîm Dîvâne, daha sonra bu ruhun cinsel ilişki sonrası ana rahmine düşüp cenin olduğunu belirterek açıklar ve Hicr 15/29 “Ve ben ona ruhumdan üfledim” âyetini de delil gösterir.⁹

Konunun farklı açıklaması ve daha çok devriyye metinlerinde karşımıza çıkan tanımı ise şöyle yapılmaktadır: “Başlangıçta ‘Mutlak Varlık’tan ayrılan ilahî nur, sırasıyla akl-ı küll (taayün-i evvel), ukûl-i tis’a (dokuz akıl), nüfûs-ı tis’a (dokuz nefis), tabâyi-i erbaa (dört mizac), anâsır-ı erbaa (toprak, su, hava, ateş) ve oradan da toprağa kadar inmiştir. İşte bu merâtib mebde (başlangıç) mertebesidir. Akl-ı küll yaratıcı kudretin aktif kâbiliyeti olup nefis-i küll denilen pasif kâbiliyeti meydana getirmiştir. Akl-ı küll ve nefis-i külden eflâk-ı tis’a (dokuz gök), tabâyi-i erbaa ve anâsır-ı erbaa meydana gelmiştir. Eflâk-ı tis’a ve anâsır-ı erbaanın birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmiştir. Bu oluş içerisinde insan en son ve en mükemmel varlık olduğundan en yüce mertebede yer almaktadır. Bu nedenle insan en son durak kabul edilmiştir. Bütün bu mertebelerden sonra toprağa inmiş olan ilahî nur, aynı sırayı takip ederek topraktan yani madenden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana ve insandan da insan-ı kâmile geçmek suretiyle ilk geldiği yere yani Mutlak Varlık’a ulaşır. Bu ikinci devreye mead, suûd denilmektedir.”¹⁰ “Vücûd-ı Mutlak’tan ayrılan ilahî nur, sırasıyla akl-ı kül’den ‘ukûl-i tis’a’ya, nüfûs-ı tis’a’ya, tabâyi-i erbaa’ya ve tâ toprağa kadar anâsır-ı erbaa’ya geçer ki, mebde veya kavs-i nüzûl budur; bunu müteâkıp aynı nur topraktan madene, ondan nebâta ondan hayvana, ondan insan ve insan-ı kâmile geçerek aslına rücû eyler ki bu ikinci devre de mead veyahut kavs-i suûd derler.”¹¹

Devir nazariyesinin yukarıda belirtilen iki açıklaması arasında aslında farklılık mevcuttur. Zira ilk izah daha çok realist bir bakış açısıyla konuyu basite indirgeyen bir tavır sergilerken –bu açıklama tarzı daha çok bu meseleye dıştan ve basit gözle bakanlar için geliştirilmiş olmalıdır- ikinci izah ise ontolojik ve felsefî bir tavır göstermektedir. İkinci açıklamada ifade edilen husus daha çok ilahî nurun devranı olup insanın moleküler olarak âlemde dağınık oldupu meselesine değinilmez. Manzum devriyye metinleri de daha çok bu izahı benimser.

Tespitlerimize göre “devriyye” adı altında bir tür olmasa da yukarıda serdedilen görüşleri muhtevî metinler, yani devriyyeler şairlerce Fars edebiyatında da kaleme alınmıştır. İşte tam bu noktada Fars edebiyatında devriyyelere dair verilen örnekler çok önemli olmaktadır. Zira bu örneklerin çoğalması

⁷ Nusret Gedik, Konevî Düşüncesinin Türk Edebiyatına Yansımaları Olarak Devriyye Nazım Türü, *III. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (19-20 Ekim 2018 Konya 2018), 458.

⁸ Eserde ayrıca devriyye metinlerinin anlaşılmasına –daha doğru bir ifade ile anlaşılmasına- yönelik çok önemli tespitler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Tatcı, Halil Çeltik, Kırmılı Selîm Dîvâne, *Âriflerin Delili Müşkillerin Anahtarı*, (Ankara Akçağ Yayınları, 2004) 79-90.

⁹ Yine meselâ sûfî Necmeddîn-i Dâye'nin meşhur eseri *Mirsâdü'l-İbâd*'ında benzer görüşler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu, Mirsâdü'l-İbâd*, Çev. Halil Baltacı, (İstanbul: İFAV Yayınları 2013).

¹⁰ Bilal Kemikli, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriyye ve Su'ullah-ı Gaybî'nin Devriyyesi” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 12, (Ankara 2000), 218.

¹¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 12. Baskı, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 298.

Türk edebiyatında olduğu gibi Fars edebiyatında da adı konulmasa dahi devriyye türünün tespitini sağlayacaktır. Bir diğer noktada ise iki kültür ve edebiyat arasında tür özelinde yer alan eserlerde karşılaştırma yapma olanağı ortaya çıkacaktır. İşte bu sebeple başta Âzerî'nin eseri olmak üzere tespit edilecek diğer manzumeler de ayrıca önem arz etmektedir. Aşağıda metnini verip, Türk edebiyatındaki örnekler ile benzer veyahut farklı yönlerini kısaca göstermeye çalışacağımız Şeyh Âzerî'nin “Urûciyye”si de aslında bir devriyyedir. Manzume devir nazariyesinin kavsi urûc diğer adı ile kavsi suûd kısmına dair bir metindir.

1. Şeyh Âzerî'nin Hayatı ve Eserleri

Tespitlerimize göre Âzerî'den bahseden eserlerden ilki Devletşâh-ı Semerkandî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*'sıdır. Devletşâh, onun biyografisine dair bilgiler vermekle birlikte çeşitli vesilelerle eserlerinden alıntılar yaparak ondan bahseder. Şair hakkında ikinci kaynak ise Muhammed Kasım Hinduşâh-ı Esterâbâdî'nin *Târîh-i Ferîşte*'sidir. Müellif, Behmenî şahları ile ilgili bilgiler verirken Âzerî'nin *Behmen-nâme* adlı eseri dolayısıyla ondan bahseder. Bu iki müelliften sonra Şeyh Âzerî hakkında yazılanlar genellikle ya bu iki eserden alıntılanmış bilgiler yahut da Âzerî'nin mevcut eserlerinden elde edilen bilgilerden ibaret hükümlerdir.¹²

Kaynaklarda Âzerî'nin ailesi hakkında da kısa bilgiler bulunmakta olup babasının adı İsmail Paşa Bağdâdî'nin *Hediyyetü'l-Ârifîn*'inde Ali bin Mâlik et-Tûsî¹³, Hidayet mahlaslı Muhammed Hâdî Rızâkâli Hân'ın *Tezkire-i Riyâzû'l-Ârifîn*'inde ise Abdülmelik Beyhakî et-Tûsî olarak geçmektedir.¹⁴ Babasının Beyhak Serbedarlarından olması hasebiyle Âzerî'nin nisbesi de bazı kaynaklarda Beyhak olarak zikredilmiştir.¹⁵

Âzerî'nin adı ise Hamza olup lakabı Nûreddin'dir.¹⁶ Bazı kaynaklarda lakabının Fahrüddin olduğu¹⁷ zikredilse de Âzerî kendi hal tercümesinde nisbesinin Ali bin Hamza bin Ali Melik bin Hasan Tûsî el-Beyhakî olduğunu, İsferyân'de doğduğunu ve mahlasının Âzerî olduğunu bildirmiştir. İsferyân'de doğmasına rağmen bir süre Tûs'ta yaşaması dolayısı ile Tûsî olarak şöhret bulmuştur. Mahlasının Âzerî olma sebebi, 784/1382 yılı Âzer (Şemsi 9. ay) ayında doğmasına dayandırılmaktadır.¹⁸

Şair, Muhyiddin Tûsî el-Gazzâlî'den Kur'an ve Hadis dersi almış, onun vefatından sonra Şah Nimetullah Velî'ye yönelmiş ve bir süre hizmetinde bulunmuştur. Ardından icazet alarak onun halifesi olmuştur. Yaya olarak iki defa hacca gittiği ve bir yıl Beytullah'ta kaldığı bilinen Âzerî'nin Kâbe tarihi ve hacın edep ve erkanını içeren *Sayü's-Safâ* adlı eserini orada yazdığı bilinmektedir.¹⁹ Gençlik yıllarında şiire ilgi duyan Âzerî, belli bir süre sonra dini ilimlere yönelerek üstadı Muhyiddîn-i Tûsî ile birlikte hacca gitmiştir. Hac ziyaretinden sonra Hindistan'a gitmiş, orada Ahmed Şah-ı Behmenî'nin sarayında yüksek makamlara gelmiş hatta Melikü's-Şuara payesine erişmiştir. Ahmed

¹² Kiânî, Muhsin - Restâhîz, Seyyid Abbas, *Dîvân-ı Âzerî İsferyânî: Nûreddîn Hamza bin Ali Melik Tûsî İsferyânî*, Merkez-i Pejûheş Kitâbhâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, (Tahran 1390), 30.

¹³ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, C. I., Daru ihyai't-Turasil Arabi, Beyrut, (Maarif Vekalet Matbaası, MEB Yay. Ofset, İstanbul 1951), 337.

¹⁴ Muhammed Hâdî Rızâkâli Hân Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-Ârifîn*, C. I, Haz. Mihrali Gurgânî, (Tahran, 1344), 49.

¹⁵ Devletşâh, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, Çev. Necati Lugal, (İstanbul Pinhan Yayınları, 2011), 497.

¹⁶ Şüşterî, Kadî Nurullah, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, C. II., İntişârât-ı İslâmiyye, (Tahran 1377), 125; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, C. I., Daru ihyai't-Turasil Arabi, Beyrut, (Maarif Vekalet Matbaası, İstanbul: MEB. Yayınları, Ofset 1951), C. II, 49.

¹⁷ Kiânî, Muhsin - Restâhîz, Seyyid Abbas, *Dîvân-ı Âzerî İsferyânî: Nûreddîn Hamza bin Ali Melik Tûsî İsferyânî*, Merkez-i Pejûheş Kitâbhâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, (Tahran 1390), 30-31; Fethullah Müctebâyî, “Âzerî-i Tûsî”, *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg İslâmî*, C. I, Merkez-i Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg İslâmî, (Tahran 1367), 266;

¹⁸ Kiânî ve Restâhîz, *a.g.e.*, 31; Müctebâyî, *a.g.e.*, 266.

¹⁹ Devletşâh, *a.g.e.*, 498.

Şah'ın isteği üzerine onun döneminde yaşanan hadiseleri manzum bir şekilde kaleme alarak *Behmen-nâme* adıyla kendisine takdim etmiştir. Şair bir süre sonra İsferyân'a dönmüş, döndükten sonra *Behmen-nâme*'yi Hümâyün Şah zamanına kadar yazmaya devam etmiştir. Her yıl kaleme aldığı beyitleri Deken'e göndererek eserini tamamlamıştır.²⁰ 866/1462 senesinde vefat eden Âzerî'nin kabri İsferyân'dadır.²¹

Âzerî'nin kaynaklarda adı geçen pek çok eseri vardır. Ancak bunlardan bazılarının herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Bugün mevcut olan eserleri şunlardır: *Târîhi'l-Mekketi'l-Mükerreme, Dîvan-ı Eş'âr, Behmen-nâme, Cevâhirü'l-Esrâr* (4 eserden oluşan bir mecmuadır) *Acâyibü'l-Garâyib, Risale-i Tasavvuf*. Adı geçen ancak elde dilemeyen eserleri ise şunlardır: *Mesnevî-i Mirât, Sa'yü's-Safâ fi'l-Menâsik, Tuğrâ-yı Humâyûn, Mesnevî-i İmâmiyye ve Mesnevî-i Semerât*.²²

1.2. Urûciyye-i Şeyh Âzerî

Şeyh Âzerî'nin devir nazariyesini konu alan *Urûciyye*²³ isimli kasidesi, yazma eser kütüphanelerinde müstakil nüshalarına da rastlanan manzumelerinden biridir. Yükselme ve yukarı çıkma manasındaki 'urûc', devir nazariyesine göre Hak'tan ayrılan ilahî nurun iniş safhalarını tamamlamasının ardından Hakk'a doğru yükselmesi manasına gelen bir ıstılahtır.

Devriyyeler, Niyâzi-i Mısrî'nin ünlü eseri "*Risâle-i Devriyye*"sinde çizilerek gösterildiği üzere (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Böl. No 3221, 19^a, 20^b) daireye teşmil edilerek anlatılır. Bu dairenin tam ortasından hayâli bir çizginin geçtiği farz edilir ve ilâhî varlığın mebde'den yani Hakk'tan başlayarak çizdiği 180 derecelik yola, nüzûl kavsi yani 'iniş kavsi' denir. Diğer 180 derecelik kavsi de urûc kavsi yani 'çıkış kavsi'dir. Devriyyeler işte bu iniş ve çıkış bahsinden hangisini anlattıklarına göre kendi içerisinde iki alt türe ayrılmaktadır: Arşîyye ve ferşîyye. Devir safhalarından kavsi-i nüzûlü anlatanlara ferşîyye, kavsi-i urûcu anlatanlara ise arşîyye adı verilmektedir. Şeyh Âzerî'nin manzum eseri aslında devriyyenin alt türlerinden olan arşîyye türünde bir eserdir.

Yukarıda hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Şeyh Âzerî'nin *Urûciyye*'sinin *Dîvân*'ındaki metni dışında hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Şairin *Urûciyye* adını verdiği manzumesi, devir nazariyesini işleyen bir şiirdir. Anlaşıldığı kadarıyla devriyye, tür olarak Fars edebiyatında adı anılmasa dahi az da olsa numunelerine rastlanan edebî bir türdür. Mevlânâ, İbn Yemîn gibi şairlerin manzumeleri yanında Âzerî'nin mezkûr kasidesi de bunu doğrulamaktadır. Çeşitli kütüphanelerde müstakil bir manzume olarak rastlanan bu Farsça manzumenin, Türk edebiyatında devriyye olarak adlandırılan manzumelerle olan benzer/farklı yönleri bulunmaktadır. *Urûciyye*'nin bu minvalde tespit ve nesre çevirisi ile birlikte iki edebiyat arasındaki etkileşimi tür özelinde izlemek Türk edebiyatı araştırmacıları için de mümkün olacaktır. Fars edebiyatındaki devriyye örneklerini arttırmak da Fars edebiyatı özelinde ayrıca bir gelişme olarak kaydedilebilir.²⁴

Dîvân ile diğer müstakil yazmalar kıyaslanarak aşağıda sunulduğu üzere *Urûciyye*, kaside nazım şekli ile kaleme alınmış olup 182 beyitten müteşekkildir. Eser her ne kadar kaside nazım şekli ile yazılmışsa da klasik kaside tertibine de uymaz. Kasideler, genellikle birini övmek için yazılan; nesib veya teşbib ile başlayıp girizgâh, medhiyye, fahriyye vb. bölümler içeren bir nazım şeklidir. Fakat, *Urûciyye* örneğinde olduğu gibi özellikle tasavvufî şiirlerde bu bölümlere rastlanmaz. Benzer şekilde Türk edebiyatındaki devriyye türünün en kâmil örneklerinden sayılan Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi'nin

²⁰Ferişte, Muhammed Kasım Hinduşâh-ı Esterâbâdî *Târîh-i Ferište*, (Calcutta Hindistan 1832), 617-629; Şûşterî, a.g.e., C. II, 125.

²¹Ferişte, a.g.e., 629; Müctebâyî, a.g.e., 266, Şûşterî, a.g.e., 126, Devletşâh, a.g.e., 503.

²²Kiânî ve Restâhîz, a.g.e., 53-66.

²³Kiânî ve Restâhîz, a.g.e., 42-50.

²⁴Yine bu konuda çalışmamızı yaparken kütüphane taramalarımızda rastladığımız Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 05301 numaralı yazmada Halimî b. Muhammed eş-Şirvanî adına kayıtlı Farsça *Kasîde-i Devr ü Teselsül* adlı bir eser devriyye örneği olarak zikredilebilir.

Dil-i Dâna'sı ve onun müridi Sunullah Gaybî'nin *Keşfü'l-Gitâ*'sı da bu tarzdadır.²⁵ Şairlerin bu tutumlarında şiirin şekil hususlarından ziyade verilmesi amaçlanan mesaja odaklanması büyük bir etkidir.

Âzerî'nin *Urûciyye* adlı manzumesi hem divan neşrinde hem tespit edilen nüshalarında "urûciyye" şeklinde isimlendirilmiştir. *Dîvân* neşri 1073/1663 yılında istinsah edilen Tahran Melik Milli Kütüphanesi 5938 numaralı nüsha esas alınarak yayımlanmıştır.²⁶ Bu nüshanın dışında kasidenin münferit olarak yer aldığı mecmualar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Tahran, Kitâb-hâne-i Merkezî ve Merkez-i İsnâd-i Danişgâh-i Tahrân No. 571'de yer alan mecmua içerisinde "Urûciyye" başlığı ile kaydedilmiştir ve 34-39. varaklar arasında yer almaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan mecmuanın 986/1578-79 yılında istinsah edildiği son varaktaki kayıttan anlaşılmaktadır. İkinci olarak Tahran, Kitâbhane-i Meclis-i Şûra-yı Milli, No: 329'da yer Arapça-Farsça bir mecmua içerisinde "Urûc-ı Dil/Urûciyye" başlığı ile kaydedilmiş olup yazmanın 356-359. sayfalar arasında mezkûr metin yer almaktadır. Bu mecmua da 1089/1678-79 yılında Muhammed Rıza adlı bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır. *Urûciyye*'nin bir diğer nüshası ise İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi No: 3625'te kayıtlıdır. Bu nüsha 25 varaktan müteşekkil müstakil bir nüsha olup her sayfası 3/4 beyit hâlinde talik hatla kaleme alınmıştır.

Urûciyye'nin tespit edebildiğimiz yazma sayısı *Dîvân* neşri ile birlikte dördttür. Bunlardan Kitâbhane-i Meclis-i Şûra-yı Milli, No: 329'da bulunan nüshada pek çok beytin eksik olması sebebiyle metin tesisinde bu nüsha tarafımızdan edisyon kritikte değerlendirilmemiştir.

Urûciyye'nin şekil açısından dikkat çeken yönlerinden biri kafiyenin 1-89 beyitlerinde "er", 90. beyitten itibaren bir elif eklenerek "âr" olarak devam etmesidir. Tertip olarak mukaddime şeklinde kaleme alınan kasidenin ilk 7 beytinde beraat-i istihlalîni çarpıcı bir numunesi olarak insanın yükseliş için dünyaya gelişi güneşin batışı ile tasvir edilmiştir. Ardından gelen 11 beyit ise şairin varlık, zaman, mekân, felekler vb. unsurlara yönelik felsefi sorularını havidir. Bu beyitlerden konuya giriş için hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira devir nazariyesi öncelikle varlıkla ilgili olup, felsefi manada zaman ve mekân kavramlarıyla yakından ilgilidir. Hâl böyle olunca şair konuya uygun olarak hem okuyucuyu konuya hazırlamış hem de kendi fikrî tahassüslerini eserinde söz konusu etmiştir. Şair, bu düşüncelerinin sonunda:

Der-în tefekkur-i heyret zi-pây uftâdem
Be-âb-i fekr furû refte ser çu nîlüfer
Zi-fikr-i 'âlem-i maḥsûs çun şodem ğâyib
Ḥicâb-i 'âlem-i şüret be-şod zi-pîş-i nâzer
Çu zeng-i fikr zi-âyine-i ḥired ber-ḥ'âst
Der ū mu'âyene didem 'acâyibât-i şuver (b. 17-19)

beyitleriyle içinde bulunduğu hâli; hayrete daldığında elden ayaktan düştüğünü, gözünden suret âleminin örtüsünün kalktığını ve akıl aynasındaki fikir pasının silinmesiyle orada şaşırtıcı şeyler gördüğünü belirterek konuyu kendi gördüğü bir rüyaya getirmektedir.

Devriyyenin 20. beytinden 162. beytine kadar olan kısımda ise şairin rüya âleminde başından geçenlerin söz konusu edildiği bölümdür. Bu bölüm, kasidede devir nazariyesinin işlendiği, yani aslında manzumenin türünü belirleyen beyitlerin yer aldığı kısımdır. Şair, devriyye türünün karakteristik özelliği gereği anlatılanları kendisine teşmil ederek okuyucuya sunmuştur. Bu durum Türk edebiyatındaki numunelerde de oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Mutasavvıf şairler

²⁵ Her iki eser de kaside nazım şekli yazılmış olup, klasik kaside tertibi bu eserlerde de görülmez. Farklı örnekler için bkz: Nusret Gedik, *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*, (İstanbul: H Yayınları, 2018), 350, 417.

²⁶ Kiânî ve Restâhîz, a.g.e. 85.

kendileri doğrudan ifade edemedikleri ifadeleri, şerî yönden sıkıntılı olduğunu düşündükleri –en azından zahiren okuyucunun sıkıntılı bulacağını düşündükleri- bazı sözleri Hakk'a teşmil edip, ya Hak dilinden ya da rüya/keşf hâlindeyken söylenilmiş sözler olarak niteleyerek manzumelerini kaleme alırlar.²⁷ Fakat genel olarak tahkiyevî bir metotla işlenen bu bölümün Türkçe manzumelerden farkı; mecaz ve metaforların bol olduğu bir anlatımla sunulmuş olmasıdır.

Zi-rüy-i vâkı'ā dîdem ki gunbedî-st bulend
Der ū çehār zen āvîhte be yek diğēr (b. 20)

beytiyle başlayan bu bölümde şair, tamamı rüya âleminde geçecek olan bir takım olayları tahkiyevî bir şekilde şöyle anlatır:

Şair, rüyasında yüksek bir kubbe ve orada birbirine asılmış dört kadın görür. Bu dört kadından üç çocuk doğar ve hepsi erkektir. Bu üç çocuk dört korkunç kement ile bağlıdır ve kementler bu dört kadının elindedir. Âzerî, bu durumu görüp korkuya kapılınca kendisi de çaresiz bir halde kementlere düşer. Bu dört kadının her biri kementle yakaladıkları şairin bir şeyini zorla alır. Zor durumda bulunan şair, can korkusuyla Allah'a yakarır. Bu dua sonucu parlak yüzlü, kutlu düşünceli bir genç ortaya çıkar. Gencin tavsiyeleri sonucunda şair, kendisini yüce âleme çıkaracak kemende ellerini atarak yeryüzü kubbesinin çatısına çıkar. Burada yedi yeşil kubbeyi yukarıdan görür. Yedi tabakanın içerisinde ise yedi atlı vardır. Hepsi gözlerini on iki pencereye dikmiştir. O on iki pencereden bu yedi savaşçının başlarına hediyeler dökülmektedir. Bu yedi kişi de o hediyeleri yaya giden kadınlara sunarak onlarla nikahlanırlar. Sonra kadınlar hamile kalırlar. Her ne kadar rüya âleminde bunlar gerçekleşiyor olsa da bu durum şairin hoşuna gitmez ve çok bunalır. Tam bu sırada o latif yüzlü genç tekrar ortaya çıkar ve şaire: “Senin yerin bu gördüğün adamlar ve kadınların yanı değildir. Beklersen muradına eremezsin, kalk yola koyul!” diyerek ihtarda bulunur. Ona bir yolu gösterir ve bu yoldan sakınmasını ayrıca söyler. Şair basamak basamak kürsüye doğru giden yolda yükselirken her katta kendisinden bir hediye alır gibi bir şey koparılır. Sonunda ise yağmaya uğramış hâlde kanatsız bir güvercin gibi kubbenin zirvesindedir artık. Burada gönlü kırmızı bir gül misali açılır. O ziyaretgahta suret ve bedenden yoksun ruh gibi parlak bir nur sureti ile karşılaşır. Kulağı yoktur ama duyuyor, dili yok ama konuşuyor. Şair o varlığa selam verir ve karşılık olarak selamı alınca (b. 21-57),

Hudāy rā ki ciger-sūz kışşāi dārem
Demî zi-rüy-i kerem sūy-i hāl-i men be-niger
Çe būd in heme naqş-i 'aceb ki men dîdem
Ki hiç gūne ne-dārem zi-hāl-i h'ış haber
Be-gūy k'in çe maqām-est u in çe gunbed būd
Çe būd in heme işkāl u şūret-i bî-mer
V'ez ān kemend u cevān u dirāht porsîdem
Zi-çār māder u ān her se tîfl u heft peder (b. 63-66)

diyerek, başından geçen hâlleri, kendinden habersizken gördüğü bütün bu acayip hadiseleri, tüm bu makam ve kubbe ile sayısız suretleri ona sorar. Yine rüyada gördüğü; kement, genç, ağaç, dört anne, üç çocuk ve yedi babayı sual eder ve şu cevabı alır:

Be-guft in ki tu bîni burūn zi-eflāk-est
Tu ez derūn-i felek mî-resî zi-ḥadd-i beşer

²⁷ Daha fazla örnek için bkz: Nusret Gedik, *a.g.e.* 223, 227, 287, 302, 399, 445 vd.

Çehâr zen ki der ũ didi ân 'anâşır bŭd
Ki mî şodend mevâlid râ heme mâder
Kemend-hâ ki tu der dest-i ân zenân didi
Zi-rŭy-i hikmet u dâniş çehâr tab'-i şemer
Be-heft rucce-i gunbed ki bŭd heft suvâr
Nişân-i heft felek bŭd u şekl-i heft âhter
Pes ez devâzde manzer devâzdeh burc'end
Ki gerd-i 'âlem-i terkib kerde'end maķer
Cevân-i hŭş ki tu-râ reh-numŭd 'aql-i tu bŭd
Ki ũst der heme aĥvâl merd râ rehber (b. 67-72)

Şairin gördüğü şeyler gökyüzünün dışındadır ve bir insanın gelebileceği son sınır hakkındadır. Gördüğü şeylerden dört kadının dört unsur; kadınların ellerindeki kementlerinse hikmet ve ilim donanmış dört fitrat olduğu söylenir. Ayrıca yedi yıldız şeklindeki yedi feleği gösteren yedi kubbenin ipi de yedi atlıdır. On iki pencere ise katman katman olan âlemin yuvarlağındaki on iki burçtur. Şaire yol gösteren latif genç ise akıldır. İnsanın bütün rehberi odur.

Başından geçenlerin anlatılmadan bu varlık tarafından kendisine söylenilmesine hayli şaşırın Âzerî, hayretle bu varlığın adını ve dinini sorar. İsmi Allah'ın halifesi olduğunu söylemesiyle bu varlığı Hz. Âdem sanan Âzerî'ye karşı, “Âdem yeryüzünün halifesidir. Ben bütün âlemlerin en büyük halifesiyim” cevabı verilir. Daha sonra ise o meçhul varlık kendisini şöyle tanımlar:

Rasŭl u 'aql-i kull u nŭr-i rŭh u 'arş-i 'azîm
Nebiyy u cennet u ervâh u ravzatu'l-maķher
'İmâd-i 'âlem u Beytu'l-'Atîķ u Beytullâh
Kitâb-i a'zam u levh-i kaķâ vu kilik-i ķader (b. 80-81)

“Resul, akl-ı küll (akl-ı evvel), Allah'ın nuru ve arş-ı a'zâm; Nebi, cennet, ruhlar, tecelli-gâh, Âlemin sütünü, Beytül-atîk ve Beytullâh (Kabe); Kur'an-ı Kerim, kaza levhası ve kader kalemi...”

Âzerî konuştuğu varlığın Akl-ı Küll²⁸ olduğunu kavradıktan sonra sorularına devam eder. Şairin soruları devir nazariyesi mucibince urûc ve nüzûl bahislerini içermektedir (b. 83-86). Akl-ı Küll, şaire felekler bahsinden söz açarak birinci felekten dokuzuncu semaya kadar her katmanda kimlerin ikamet ettiğini anlatır (b. 97-102). Dokuzuncu felek Ruh-ı Azam'ın mabedidir ve Hz. Muhammed'in makamıdır. Hz. Peygamberin adı anılınca şairin gönlü gül gibi açılır. Akl-ı Küll'den kendisini Hz. Peygamber'e eriştirmesini diler (b. 106). Akl-ı Küll ise gülererek şöyle der:

Be-ĥande guft menem nŭr-i pāk-i seyyid-i tu
Menem ĥulâşe-i in nuh-serâçe-i devvâr
Burŭn-i 'arş u derŭn-i cumle cāy-gâh-i men-est
Tu nŭr-i seyyid-i ĥod râ be-ġayr-i men me-şumâr

²⁸ Akl-ı Küll hk. daha fazla bilgi için bkz. Hüseyin Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 11-13.

Dilem zi-nür-i Nebî râhet-i tamâm be-yâft
Çenân ki ez dem-i 'İsî şabî'at-i bîmâr (b. 108-110)

“*Senin seyyidinin pak nuru benim. Bu dönen dokuz sarayın hülasası benim.*’ *Arşın alası ve yeryüzünün içi benim meskenimdir. Sen kendi serverinin nurunu dahi benden başka bir şey sanma!*’ *Gönlüm tıpkı Hz. İsa'nın nefesiyle iyileşen bir hasta gibi Hz. Peygamberin nuruyla tam anlamıyla huzura kavuştu*” der.

Beyitten de anlaşılmalıdır ki Akl-ı Küll'ün diğer adı da vahdet-i vücûd felsefesinin ana ıstılahlarından olan “Nûr-ı Muhammedî”dir.²⁹ Şairin muhatabı aynı zamanda Hz. Peygamber'in pak nurudur.

Şair, Nûr-ı Muhammedî ile musahabeye devam ederken ondan Allah'ın doğru yolunu kendisine göstermesini ister (b. 112). Cevap olarak ise “Allah'ın yakın fakat şairin perdesinin Allah'a uzak olduğu” yanıtını alır (b. 114). Yokluk denizinin suları ile çevrili yokluk toprağı ile inşa edilmiş bir hisar ve o hisarın kapısında “*limenü'l-mülkü vâhidi'l-kahhâr*”³⁰ kitabesini gösteren Hz. Peygamber, bu hisarın Allah'ın birliği olduğunu ve düşmanların yüzüne kapalı olduğunu söyler. Şair yalvararak Hz. Peygamber'den bu hisarın anahtarının sadıklardan hangisinde olduğunu sorar (b. 123). Hz. Muhammed cevaben;

Cevâb dâd be-guftâ kelîd şer'î men-est
Velîk izn-i guşâden zi-fâ'il-i muhtâr (b. 125)

“*Anahtar benim şeriatimdir. Ancak açma izni Allah'tandır.*” diye cevap verir. Ardından bu hisara nasıl girileceğini söyler:

Tu ez nuhust der-i nîstî u 'acz bekûb
Ki cuz be-'acz neşâyed zeden der-i cebbâr (b. 126)

“*Sen ilk önce yokluk ve acziyet kapısını çal! Çünkü acz (ve hiçlik) dışında Cebbar (olan Allah)'ın kapısını çalmak yaraşmaz.*” denilerek şaire yol gösterilir.

Devriyyenin bundan sonraki kısmında şair, hakikati bulmak uğruna pergel gibi bütün kâinatı devredip dolandığını anlatır (b. 137). Dua ve yalvarma hâlinde iken gaipten ansızın “Başını kaldır” nidâsını işitir. Âzerî gözünü açınca yukarıda bahsedilen kapının açıldığını ve burada muhacir ile ensarın ayakta beklediklerini görür (b. 138-141). Onların önünde “Aşk” adında bir çavuş durmakta ve “Akl”ı dar ağacına çekmektedir. Hz. Peygamber Aşk Burak'ına işaret edip esirin -yani Âzerî'nin- “Celâl olan Allah'ın sarayına” götürülmesini ister (b. 142-143). Hz. Peygamber şairi aşka ısmarlayıp ona “Kendinden geç, ama kendini kapının dışında bırakma.” diye nasihat eder. Aşk Burak'ı, şairi kendi varlık âleminde alıp hızlıca başka bir âleme götürür (b. 145). Lâkin burası bilinenin dışında farklı bir âlemdir:

Der'û ne nâm-i ezel bûd u ne nişân-i ebed
Der'û ne zûlmet-i leyl u der'û ne nûr-i nehâr
'Asel be-şâ'm-i yekî geşte bûd bā sirke
Be-nâzukî şode yek-reng ender u gul u hâr

²⁹ Nûr-ı Muhammedî hk. daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15: 179-180.

³⁰ “O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır”, Kur'an-ı Kerim, Mu'min Suresi 40/16.

Şode be-şulh-i Ebū Cehl bā Rasūlullāh
Meyān-i Mūsa vu Fir'avn hem ne-būd inkār
Ne-būd der dil-i Ādem 'adāvet-i īblīs
Ne-dīde hātır-i Nemrūd ez Ḥalīl āzār
Der'ū be-ḳadr-i yekī būd tāt der 'isyān
Der'ū be-faẓl çe tesbīh-dār u çe zunnār (b. 147-151)

Bu âlemde sirke ile bal aynı lezzette, gül ve diken aynı zarafettedir. Ebu Cehl ile Hz. Peygamber barışmış, Hz. Musa ile Firavun arasında da inkâr bulunmamaktadır. Hz. Âdem'in kalbinde şeytanın düşmanlığından eser yoktur. Nemrut'un gönlü de Hz. İbrahim'den incinmemiştir. Burada ibadet ile isyan, tespih ile zünnar arasında fark yoktur.

Şairin bahsettiği âlem vahdet âlemidir. Vahdet-i vücûd felsefesinin temel dayanağı olan birlik fikri Allah'tan başka varlık olamayacağını ve Hakk'a vasil olunca bütün ikiliklerin ortadan kalkacağını öngörür. Manzumeye göre şair devrini tamamlayıp bu makama ulaştığı için artık burada ikilik bulunmamakta ve her şey vahdet hâlinde tecellî etmektedir.

Şair, macerasına devam ederken yine başka bir âleme sürülür ve burada gözlerin idrak edebileceğinden öte bir nur âlemi görür:

Be-çeşm-i bî-ḥodī ez nūr-i 'ālemī dīdem
Verāy-i derk u başār u huve yudriku'l-ebşār
Ne 'ālemi ki bud ez nūr-i pāk-i deryāyī
Ne fevḳ u taht-i mer ū rā vu ne yemīn u yesār
Der ān muḥīṭ be-dīdem ḥiyāl-i 'ālem rā
Ki buved şekl-i ḥabābī zi'āb-i deryā bār
Be-sūht āteş-i tevḥīd ism u resm-i me-rā
Be-reft ez nazerem naḳş-i şūret-i āgyār
Çu men ne-māndem u dīdem ki cumle men būdem
Hemān ḥicāb-i ṭaleb būd māni'-i dīdār
Kesī ki dīd der āyīne ḥıṣṣen rā dīd
Gumān-est āyine dīden ḥikāyet-i duşvār (b. 156-161)

Şair öyle bir âlemedir ki burada ne alt ne üst ne sağ ne de sol vardır. Bu vahdet âleminde birlik ateşi onun cismini yakar ve düşmanlarının suretleri gözünün önünden geçer. Âzerî, “yok” olunca görür ki aslında görünenlerin hepsi kendisidir. Sadece nefsinde bulunan arzu örtüsü görmesine engeldir. “Kim ne gördüyse kendi aynasından gördü. Sanırım aynayı görmek en zor mesele” diyerek tecrübe ettiği olaylara dair görüşünü aktaran şair, artık söze takatının kalmadığını ifade ederek,

Çu seyr-i dāyire-i men be-intihā be-resīd
Şodem zi-ḥāb-i sulūk u 'urūc-i ḥod bīdār (b. 163)

beytiyle rüyadan uyandığını belirtir. Devriyyenin bundan sonraki beyitleri ise şairin vahdet âleminde edindiği tecrübeler ile ilgili beyitler olup bu yolda olanlara da verilen tavsiyeler niteliği taşımaktadır (b. 167-172). Daha sonra ise manzume dua bölümü ile hitama ermektedir.

Âzerî'nin devriyyesi, muhtevâsından anlaşıldığı ve dahi yukarıda da bahsedildiği üzere devriyyelerin "urûc" kısmını ilgilendirmektedir. Metinde şair bir rüya gibi insanın bu dünyadaki macerasını anlatmaktadır.

Sadreddin Konevî'nin:

"... Bu yardımın kendisine ulaştığı insan sülûk ve uruç ederek, akıl ve nefisler ile birleşen/ittihat; kendi aslî mertebesi olan "berzâhlık" ile birleşmek için onları kendi zâtî ve aslî münâsebeti ile aşan kimselerden olabilir. Bu durumda, söz konusu insana ulaşan yardım, kesret içinde kesretin ve kesret sûretinin en ileri derecelerine vardıktan sonra, onunla yani bu kesretin birliğiyle/ahadiyet-i kesret berzâhlığa ulaşır. Bu berzâhlığın özelliklerinden birisi, ahadiyetten sonra gelen vâhidîyettir. Böylelikle İlk Akıl'a ulaşan feyzin kendisinden taayyün ettiği makâma ulaşmasıyla "dâire" tamamlanır. Bu bir sırdır ki, bunu bilmeyen ve müşâhede etmeyen kimse Allah Teâlâ'nın "Emrin bütünü ona döner"³¹ âyetinin hakikatini anlayamaz.³²

ifadeleri aslında vahdet-i vücûd nazariyesini kabul eden pek çok sûfî tarafından benzer bir şekilde tekrarlanmaktadır. Bu düşünceye göre varlığın hareketi döngüseldir. Şeyh Âzerî de eserin yukarıda verdiğimiz 126. beytinde aslında bunu söylemektedir. Arızî olan hiçbir zaman "asıl"a karşı koyamaz. Hal böyle olunca da sonda olan baştağının hükmüne sahiptir ve son başlangıca dönmektedir.

2. Urûciyye'nin Türk Edebiyatındaki Devriyyeler ile Kısa Bir Mukayesesi

Şeyh Âzerî'nin *Urûciyye* adını taşıyan kasidesi, türün bütün hususiyetlerini taşıyan kâmil bir devriyye örneğidir. Tür özelinde yapılan son çalışmalara göre Türk edebiyatında başlangıçtan XX. yy.'ın sonuna kadar tespit edilebilen manzum devriyye sayısı 172'dir.³³ *Urûciyye*'nin bu kadar devriyye örneği ile karşılaştırılması bu çalışmanın da sınırlarını aşmaktadır. Türk edebiyatının devriyyelerinden mukayese imkanı veren birkaç manzume vardır ki bunlardan Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655)'nin *Dil-i Dâna* adlı kasidesi, müridi Sunullah Gaybî (ö. 1086?/1676?)'nin *Keşfü'l-Gitâ* adlı manzumesi, devriyye edebiyatındaki yeri ve önemine binaen Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694)'nin devriyyeleri ile Vuslatî (ö. 1182/1718)'nin *Devre-i Arşîyye*'si karşılaştırmaya konu olacaktır.³⁴

Devriyyeler, bir düşünce ekseninde oluşan edebî türlerden olduğu için manzumeler arasında fikrî bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum *Urûciyye* için de geçerlidir. Şeyh Âzerî'nin eseri ile bahse konu olan diğer devriyyeler arasında fikrî manada bir farklılık yoktur. En dikkat çeken fark fikrin, yani devir nazariyesinin manzumede işleniş biçimidir. Türk edebiyatında tespit edilebilen devriyyeler ile Âzerî'nin *Urûciyye*'sindeki söyleyiş tarzı birbirinden tamamen farklıdır. Türk edebiyatındaki devriyyelerde şairler daha çok fikrî mülâhazalarla beraber ıstılah açıklamalarıyla devir nazariyesini okuyucuya manzum bir şekilde anlatma amacındadır. Oysa Âzerî'nin *Urûciyye*'si ise devriyyelerde yer alan ıstılahları kişileştirip benzetme ve metaforlardan bolca yararlanarak edebiyatın sadece şekli özellikleri haricinde diğer dinamiklerini de ustaca kullandığı tabiri caize kompleks bir yapı arz etmektedir. Bu durumu hemen bütün devriyyelerde karşımıza çıkan "dört unsur" ıstılahı üzerinden şöyle açıklayabiliriz: Çâr anâsır, çâr unsur, dört unsur vb. şeklinde metinlerde geçen ıstılah, *Dil-i Dâna*'da tecellî fikrine dayandırılarak Allah'ın isimlerinin sureti olarak açıklamakta ve bu âlemin

³¹ "Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur. Bütün işler O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.", [Hud 11/123.]

³² Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî, Fusûsu'l-Hikem'in Sırları (El-Fükûk fî Esrârı Müstenidâti Hikemi'l-Fusûs)*, (İstanbul İz Yayınları, 2012), 21.

³³ Nusret Gedik, a.g.e., 149.

³⁴ Bu şairlerden verilecek şiir ve beyit örneklerinin numaralandırılmasında şu kaynak esas alınacaktır. Nusret Gedik, *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*, (İstanbul: H Yayınları, 2018).

dört unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. Devriyyenin ana fikri gereği feleklerden geçen ilahî nur Allah'ın tecellisi olarak dört unsuru izhâr eylemiş ondan da âlem vücûda gelmiştir:

Güher kân eylemez kânın güherdür cevher-i zâtı
Güher kândan olur hâsıl 'anâsırdan olur kimyâ

Buna kâ'il durur 'âlem güher kân ile kâ'imdür
Nitekim çâr 'unsurdan görüldü sûret-i esmâ

Bu 'âlem kim görürsün çâr 'unsurdan mürekkebdür
Ne kalur çâr 'unsur gitse izhâr ile bî-pervâ (K. 1/69-71)

Yine Sunullah Gaybî, *Keşfü'l-Gitâ*'sında ilahî nurun arşdan feleklere, feleklerden de dört unsura nüzûl ettiğini belirtir:

'Âlem-i ulvî ki 'arşdur anı menzil eyledi
Bulmadı anda murâdın eyleye zevk u safâ

Geçdi 'arşdan çıkdı kürsîye bu kez menzil bula
Anda dahi bulmadı kendin aradı câ-be-câ

Geldi heft eflâke çıkdı anı dahi seyr idüp
Anda da bulmadı kendin nice olsun dil-güşâ

'Unsuriyâtda bu kez geldi yüzini tutdı ol
Anda dahi yüzini göstermedi ol dil-rübâ (K. 1/14-17)

Kaleme aldığı manzum yahut mensur devriyyeler ile bu vadide mühim bir yer işgal eden Niyâzî-i Mısırî'de dört unsuru, aslında Hak ile beraber olan varlığını yok eden bir hâl olarak ifade eder:

Dört yanumda nâr u bâd u âb u hâk ide hüçûm
Benliğüm anlar alup bu varlığım talan ola (G. 4/4)

Vuslatî'de *Arşîyye*'sinde kendi nefsi henüz var olmadan yani dört unsura bürünmeden önce Hakk'a karşı muhalif herhangi bir fiilin olamayacağından bahis açar:

Hakka bir dürlü muhâlif fi'li etmezdim kabûl
'Unsuriyyet içre hâsıl nefsi-i gaddâr olmadan (K. 1/36)

Görüldüğü gibi bu beyit örneklerini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte hemen hepsi, şairlerin kendi fikrî mülahazalarının bir nevi açıklamasıdır. Fakat *Urûciyye*'de şair kasidesinde rüyada dört kadın gördüğünden söz açar:

Zi-rüy-i vâkı 'a dîdem ki gunbedî-st bulend
Der ü çehâr zen âvîhte be yek dîger (b. 20)

Manzumenin ilerleyen safhalarında 67. beyitte bu dört kadının ne olduğu "Akl-ı Küll" tarafından şaire açıklanır:

Çehâr zen ki der ü dîdi ân 'anâşır bûd
Ki mî şodend mevâlîd rā heme māder

Dört unsurun, dört kadına yahut herhangi bir unsura teşbih ile anlatılması Türk edebiyatındaki devriyyelerde görülmez. Hakeza yine dört kadının elinde yer alan kementler de unsurların insanı ele geçirmesini, hevâ ve hevese tâbi olmasını sağlayan birer metafordur. Dört unsur nasıl insanı varlık sahasına çıkarırsa aslında ondan bir takım ilahî varlıkları da almaktadır. Devir nazariyesinde "Varlık" dört unsura yaklaştığı sürece ilahî yönünden bir şeyler kaybedecektir. *Urûciyye*'de geçen ve şairin "şeker kervanına üşüşen aç hırsızlar gibi çaldılar" diyerek anlatmak istediği durum tam da budur:

Zi-men be-zür rubûdend her yekî çîzî
Çu duzd-i gursine k'ufted be-kârvân-i şeker (b. 29)

Şair, fikrî bir meseleye edebî bir veche kazandırmıştır. Diğer yandan Türk edebiyatındaki devriyyelerdeki genel tavrı ifade eden Niyâzî Mısrî ve Vuslatî örneğinde olduğu gibi aynı mevzu ve motif sadece izah ile aktarılır. Âzerî, kasidesinde devir safhalarını kendi başından geçmiş gibi –ki bu durum Türk edebiyatı örnekleri ile benzerlik gösterir- anlatır. Ancak aslında bütün bir varlığın başından geçen macerayı çeşitli metaforlarla ele alarak eserini edebî olarak oldukça kuvvetli hâle getirmiştir.

Devir nazariyesine göre dört unsurdan mevâlid-i selâse, yani hayvan, bitki ve insan meydana gelmektedir. *Urûciyye* şairi bu durumu yedi gencin (felekler) dört kadını (dört unsur) nikahlayarak onlardan üç çocuk meydana gelmesi şeklinde, bir düğün metaforu ile anlatması (bkz. b. 40-43) manzumenin edebî işlenmişliğinin dikkat çeken yönleridir. *Urûciyye*'nin diğer ıstılahlarından olan yedi genç (yedi felek), on iki pencere (on iki burç), şaire yol gösteren latif genç (Akl-ı Küll, Nûr-ı Muhammedî) vb. edebî bir dairede, fikrî temayüllerden zahiren uzak, okuyucusuna açıklama yapmaya çalışmayan bir üslupta kaleme alınmıştır.

Yukarıda bahis konusu edilen devriyyeler ile *Urûciyye*'nin bir diğer farkı da kasidenin tahkiyevî üslubudur. Türk edebiyatındaki devriyyelerde tahkiyevî üslup, bir olay üzerine inşâ edilerek anlatıldığı mütemadiyen görülmemektedir. Tespitlere göre sadece XIX. Şairlerinden Kabûlî (ö. 1144/1829)'nin devriyyelerinde yer yer tahkiyevî üslup³⁵ görülmektedir.

Âzerî'nin *Urûciyye*'sinin Türk edebiyatındaki devriyyeler ile başat ortak yönü ise, “ben” dilli yani şairin merkezde olduğu anlatım üslubudur. *Dil-i Dâna*, *Keşfü'l-Gitâ*, *Devriyye-i Arşıyye* ve Niyâzî-i Mısrî'nin devriyyeleri³⁶ örnekleri genel anlamda Türk edebiyatındaki devriyyelerdeki üslup özelliklerini yansıtmaktadır ki mezkûr manzumeler “ben” dilinin kullanıldığı numunelerdir. Şair, çok basit bir anlatımla söylediklerinin aslında kendisine keşf hâlinde yazdırıldığını, rüyada iletildiğini yahut Rabbanî bir ilham ile Hakk'ın sözlerini sıraladığını belirtmektedir. Hâliyle “ben” dili bu tür manzumeler için aslında gerekli de bir üslup özelliğidir.

³⁵ Bkz. Nusret Gedik, *a.g.e.*, 590-612. Kabûlî de manzumesinde tahkiyevî bir şekilde Hz. Mûsâ'nın Hakk ile görüşmesinden bahsederek devir meselesine değinmektedir.

³⁶ Bkz. Nusret Gedik, *a.g.e.*, 350-369, 417-423, 485-489, 445-450.

Sonuç

Devir nazariyesi ve devriyyeler, tasavvufî edebiyatın en girift meselelerinden olması sebebiyle günümüze dek üzerinde en az çalışılan türlerinden olmuştur. Bununla birlikte Türk edebiyatındaki numuneleri ile ilgili pek çok metin, muhteva ve değerlendirme çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak İslâm coğrafyasındaki diğer dil ve kültürlerdeki yankıları ile ilgili yeterli mukayese ve tetkik bulunmamaktadır. Bu makale, Türk edebiyatındaki örneklerden hem muhteva ve hem de edebî bakımından çok daha derin ve/veya ileri düzeyde kaleme alınmış bir örnek olan Âzerî İsfêrâyînî'nin Farsça *Urûciyye*'sinin metni ve mukayeseli değerlendirmesini içermektedir. Bu kaside, İbn Yemîn, Feyzî-i Hindî ve Mevlânâ'nın aynı türdeki Farsça numunelerine bir örnek daha eklemesi sebebiyle literatüre katkı sağlamaktadır.

Devriyye bahsinde sadece Türkçe numunelerden yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerde bu metinlerin şiir formunda olsa dahi tasavvufî bir inanışın aslında bir nevi izahının nazmen yapıldığı görülmektedir. Bu durum mutasavvıf şairlerin didaktik tavrından kaynaklanıyor olsa da Fars edebiyatındaki *Urûciyye* özelinde bakıldığında Türk edebiyatı numunelerinden çok daha eski bir tarihte oldukça işlenmiş bir metnin varlığına dikkat çekerek Türk edebiyatındaki numunelerde nadir görülen sembolik anlatım gösterilmeye çalışılmıştır. Mevcut literatüre kazandırılan her bir örneğin şimdiye kadarki birikimin tasavvufî-felsefî boyutu kadar edebî işlenmişlik bakımından da gözden geçirilmesine vesile olacağı düşünülmektedir. Böylece türlerin farklı milletlerde ve şairlerde hangi düşünce ile vücuda getirildiği görülerek edebî irtibattan düşünce tarihine etkileşimin boyutu ve tarihsel sürecine takibine zemin hazırlanacaktır.

XIV. yy. Fars şairlerinden Şeyh Âzerî'nin *Urûciyye*'si de bu zeminde üretilen oldukça değerli bir örnektir. Tecrübenin hikâye şeklinde sanatlı ve sembolik bir şekilde sunulduğu bu manzume Türk edebiyatındaki örneklerden oldukça farklıdır. Eserdeki edebî üslup onu emsallerinden daha farklı bir konuma taşımaktadır. Belki ileride yapılacak araştırmalar ve tespit edilecek metinler ile bu hüküm de geliştirilip değiştirilebilir. Devriyye türünün Fars edebiyatındaki seyri ve gelişimi hakkında daha fazla söz söyleyebilmek ve külli bir değerlendirme yapabilmek için daha çok metin tespit edilmesi gerekmektedir. Henüz eldeki numuneler yeterli olmasa ve mevcut örnekler üzerinden iki kültürün tasavvufî düşüncesinin aynı köklerden beslendiği görülse de devriyye türünün gelişiminde birbirinden farklı yanlarının olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahterî Mustafa Efendi. *Ahterî-i Kebîr*, Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Baltacı, Halil. Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu Mirsâdü'l-İbâd*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Demirci, Mehmet. Hakikat-ı Muhammediyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15: 179-180, 1997.
- Demirli, Ekrem. Sadreddin Konevî, *Fusûsul Hikem'in Sırları (el-Fükûk fî Esrârı Müstenidâti Hikemî'l-Fusûs)*, İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Devletşah. *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ferişte, Muhammed Kasım Hinduşâh-ı Esterâbâdî. *Târîh-i Ferište*, 2 C., Calcutta Hindistan 1832.
- Fethullah Müctebâyî. “Âzerî-i Tûsî”, *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg İslâmî*, C. 1, Merkez-i Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg İslâmî, Tahran, 1367.
- Gedik, Nusret. *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*, İstanbul: H Yayınları, 2018.
- Gedik, Nusret. Konevî Düşüncesinin Türk Edebiyatına Yansımaları Olarak Devriyye Nazım Türü, III. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 19-20 Ekim 2018 Konya (2018): 454-477.
- Güzel, Abdurrahman. “Niyâzi-i Mısıfî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri (Risâle-i Devriyye)”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Faruk Kadri Timurtaş'a Armağan)*, C. 17-21, S. 1-2, (1979/1983): 121-139.
- Hidâyet, Muhammed Hâdî Rızâkâli Hân. *Tezkire-i Riyâzü'l-Ârifîn*, C. 1, Hzl. Mihrali Gurgânî, Tahran, 1344.
- İsmail Paşa el-Bağdadi. *Hediyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, Daru ihyâi't-Turasil Arabi, Beyrut, (Maarif Vekalet Matbaası, İstanbul: MEB Yayınları, Ofset, 1951).
- Kemikli, Bilal. “Tasavvuf Edebiyatında Hulul ve İttihâda Dair Bir Risâle: Risâle-i Redd-i Hulul ve İttihâd”, *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 5, (2001): 111-116.
- Kiânî, Muhsin-Restâhîz, Seyyid Abbas. *Dîvân-ı Âzerî İşferâyinî: Nüreddîn Hamza bin Ali Melik Tûsî İşferâyinî*, Merkez-i Pejûheş Kitâbhâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1390.
- Konuk, Hüseyin Avni. *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, C. I, İstanbul: İfav Yayınları, 1999.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara Akçay Yayınları, 2012.
- Lane, Edward William. *Arabic-English Lexicon*, Beirut Lebanon: Librairie du Liban Publishing, 1968.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay., 1983.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay., 2004.
- Serdaroğlu, Ahmet. *Usûl-i Hadîs ve Mevzuât-ı Aliyyü'l-Kâri Tercemesi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Şüşterî, Kadı Nurullah. *Mecâlisü'l-Mü'minin*, 2 C., İntişârât-ı İslâmiyye, Tahran, 1377.
- Tatçı, Mustafa; Çeltik Halil. Kırımlı Selîm Dîvâne, *Âriflerin Delili Müşkillerin Anahtarı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yay., 2015.
- Uçman, Abdullah. “Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Uzun, Mustafa “Devr, devir”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

METİN

‘Urûciye-i Şeyh Âzerî*

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

Müctes + - + - / + + - - / + - + - / + + -

1. Nemāz-i şām-geh ez gerdiş-i kaçā vu kader
Zi-bām-i çerh der uftād husrev-i hāver
2. Livā-yi Murtazevī reft der-i memālik-i Rūm
Zi-ḥadd-i Şām ber-āmed ṭalāye-i ‘Anter
3. Be-āb-i Nīl furū reft nār-i İbrāhīm
Zi-ḥāk-i reng-i hevā kerde tūde-i Āzer
4. Zi-sūy-i Mekke ber-āmed mezelle-i ‘Abbās
Zi-taht-i Rūm der uftād tāc-i İskender
5. Çu kaçnus-i felek ez āteş-i vedā^c be-sūht
Be berr u baḥr perākende geşt ḥākister
6. Bezed kullāb-i kevākib zamāne ber gerdūn
Be-sūht dest-i felek ‘ūd-i şām der micmer
7. Çu ḥeyl-i il-keşi-i rūz rā şikest uftād
Fuzūd yāgi-i şeb rā zi-şābite leşker
8. Men ez ta‘accub-i ān baḥr-i bī-kerān çu ḥabāb
Şikeste ḥord u fikende der āb-i baḥr siper
9. Derūn-i keştī-i ḥeyret nişeste der gārḳ-ab
Fekende der tek-i deryā-yi bī-ḥodī lenger

* Tahran, Kitāb-hāne-i Merkezî ve Merkez-i İsnād-i Danişgāh-i Tehrān No: 571 D. İlahiyāt (T); Türkiye Beyazıt Devlet Kütüphanesi No: 3625 (İ.); Tahran, Kitābhāne-i Melik Millî No: 5938 (Kiânî-Restahîz 1390: 42-50) (M.).

1 Kaza ve kaderin devriyle akşam namazı (vaktinde) doğunun padişahı (olan güneş) feleğin çatısından battı.

2 Murtazaevî (Hz. Ali'nin) sancağı Rum ülkelerinin eşğine vardı, Şam sınırından Antere'nin ordusu geldi. [der: tā M.]

3 Hz. İbrahim'in ateşi Nil nehrine battı. Âzer'in kavmi hile toprağıyla karıldı. [kerde: kerd T.; tūde: dūde İ, M.]

4 Abbas'ın çadırı Mekke tarafından yükselince Rum tahtında İskender'in tacı battı.

5 Felek ankası gibi ayrılık ateşiyle yanıp külü bütün dünyaya saçıldı.

6 Felek micmerde karanlık udunu yakarken, zamane de kanca (misali) yıldızlarını döneke feleğe geçirir. [der: ber İ.]

7 Gün tayfasının ordularını hezimete uğratmak için gece asileri, sabit yıldız ordusunu artırdı. [-İ; rūz: dūr T.]

8 Ben o hudutsuz denizin hayretiyle bir kabarcığı gibi denizin suyuna batmış, teslim olmuşum. [ḥord: ḥod T. M.; baḥr: fikr İ.]

9 Hayret gemisinin içi suyla dolup batmış. Sen kendinden geçmiş bir halde denizin dibine demir atmışsın. [der tek: direng İ.; deryāyi: der-pāyi İ.]

10. Ki kî-st kâbil-i in bār-hâne-i nuh-i tu
Ki çist hâşıl-i in kâr-hâne-i şeş-der
11. Şalib-i rev-zen-i in kuhne deyr-i dîrîne
Be-gerd [u] hâk çerâ mî revend zîr u zeber
12. Çu mâhiyân be-muhtî-i felek çe mî cüyend
Be-gerd-i 'âlem-i kuds ez çe mî-konend sefer
13. Kucâ-st şâni'-i eflâk u kîst mebdê'-i hâk
Çe bûd hâşiyet-i baħr çîst hikmet-i ber
14. Çerâ-st in meh u sâl u kerâ-st in şeb u rûz
Çehâ-st in heme encum kucâst in meh u her
15. Der-in serâçe kiyânend kîst der bîrûn
Kucâst şâhib-i in kâr-hâne vu kişver
16. Der-in serâ be-çe kâr âmedim mâ zi-vağan
Kuca-st menzil u me'vâ vu cây-i âbeş-her
17. Der-in tefekkur-i heyret zi-pây uftâdem
Be-âb-i fekr furû refte ser çu nîlüfer
18. Zi-fikr-i 'âlem-i maħsûs çun şodem gâyb
Hicâb-i 'âlem-i şûret be-şod zi-pîş-i nazêr
19. Çu zeng-i fikr zi-âyine-i hîred ber-h'âst
Der u mu'âyene dîdem 'acâyibât-i şuver

10 Senin dokuz (katlı) bu ticarethaneni işleten kimdir; bu altı kapılı dünyanın neticesi nedir? [bār-hâne-i nuh-i tu: kâr-hâne-i nuh-i tu T.: bār-câme-i nuh tuyî î; hâşıl: hâmil î.]

11 Antik dünyanın bu eski penceresin haç (şekilli korkuluğu) niçin toz toprak içinde ve haraptır? [rev-zen: reh-zen T.]

12 [Onlar] balıklar gibi felek okyanusunda ne arar, niçin âlem-i kudsin etrafında gezinirler? [-î.; sefer: maħar T.]

13 Feleklerin sanatkarı nerede, yeryüzünün yaratıcısı kim? Denizin varlık sebebi neydi, karanın hikmeti ne? [mebdê': mebdê' î., M.; çe bûd:ki çîst î.]

14 Bu ay ve yıl ne için, bu gece gündüz kim içindir? Nedir bütün bu yıldızlar, nerededir bu ay ve güneş? [kerâ-st: ku est T. hûr kafiye gereği her okunmuştur.]

15 Bu küçük saraydakiler kim, dışarıdaki kim? Bu dünya ve ülkenin sahibi nerede? [-î.; der: ber M.]

16 Vatanımızdan bu küçük saraya hangi iş için geldik? Meskenimiz ve ikamet yerimiz neresidir? [me'vâ vu: mārâ çe T.; âbeş-her: âteş-her î.]

17 Hayret düşüncesine dalmaktan (elden) ayaktan düştüm. Nilüfer gibi başım fikir deryasında daldı. [u mā rā çe cây-i âbeş: mā' u cây-i âteş î. hûr kafiye gereği her okunmuştur.]

18 Bu âlemin düşüncesinde kaybolunca gözümden suret âleminin örtüsü kalktı.

19 Akıl aynasında fikir pasının silinmesiyle onda şaşırtıcı şekiller gördüm. [ber-h'âst: ber-h'âst T.]

20. Zi-rûy-i vâkı'a dîdem ki gunbedî-st bulend
Der ũ çehâr zen-i âvîhte be yek dîger
21. Zi-çâr baţn se ferzend rā be-zādendî
Heme peser ki ne-būdî der ān miyān duĥter
22. Be-dest-i çār zen-i bā-nehîb çār-kemend
Ser-i kemend der-a'çā-yı cism-i ān se peser
23. Du sūy-i esfel u du rû-be-cānib-i bālā
Bed-ān kemend keşîdî vücud-i ān se guher
24. Zi-hem be zūr-i kemend ānçenān be-kendendî
K'ez ān se tîfl nemāndî be-hîç gūne eşer
25. Men ez şalābet-i ān çār zen be-tersîdem
Şodem zi-ĥeyret-i ān kışşa 'āciz u muţter
26. Ki nā-gehān be-kemend-i zenān der uftādem
Zemān zemān be-keşîdendem ān zenān be-ĥaşer
27. Ne-ĥvāndei ki du zen ĥeyf kerd ber merdî
Be-çār zen çe-tevān kerd ĥāşşa çār ester
28. Çehār ehremen u çār dīv u çār ef'î
Çehār zen ki mişl būd çun çehār ejder
29. Zi-men be-zūr rubūdend her yekî çîzî
Çu duzd-i gursine k'ufted be-kārvān-i şeker
30. Merā ne pāy-gurîz u ne zūr-i dest-āvîz
Ne cāygāh-i neşest u ne reh-guzār-i mefer

-
- 20 Rüyamda yüksek bir kubbe ve orada birbirine asılmış dört kadın gördüm. [-î.; be yek: zi-yek T.]
 - 21 Dört rahimden üç çocuk doğdu. Aralarında kız yok, hepsi oğlandı. [zi-çār:be-çār İ.]
 - 22 O dört korkutucu kadının elinde dört kement ve onların ucunda da o üç çocuğun uzvuna bağlıydı.
 - 23 O üç incinin(oğlanın) vücudu, ikisi aşağı ikisi yukarıya doğru olan o kementlere çekilmiş. [esfel u: esfel İ.; keşîdî: keşîde İ.; bālā: 'ulvî İ.; a'lā M.]
 - 24 Kemendin gücüyle birbirinden öylesine ayrılmışlardı ki o üç çocuktan geriye hiçbir şey kalmamıştı.
 - 25 Ben o dört kadının metanetinden korkup o hikâyenin şaşkınlığıyla aciz ve çaresiz kaldım.
 - 26 Ansızın kadınların kemendine düştüm. O kadınlar ara ara beni savaşa çekerdi. [-î.; zemān zemān: zi-tāk zi-tāk T.]
 - 27 İki kadının bir adamı acınacak hale getirdiğini okumadın mı (bilmiyor musun)? Dört inatçı katır gibi (olan) dört kadına ne yapılabilir?
 - 28 Dört iblis, dört ifrit, dört yılan ve dört ejdere benzer dört kadın...
 - 29 Şeker kervanına üşüşen aç hırsızlar gibi her biri benden bir şeyi zorla çaldılar.
 - 30 Benim ne kaçacak yerim ne tutunacak bir kuvvetim, ne oturacak bir yerim ne de kaçacak bir yolum var. [mefer: maĥar T. M.]

31. Zi-havl-i cān be-Ḥudāvend-i ḥod be-nālīdem
Ki ūst der heme aḥvāl merd rā rehber
32. Der īn budem ki cevānī-i laṭīf peydā şod
Şigifte çehre vu ferḥunde-rāy u ʿālem fer
33. Çe guft guft me-ters u be-gīr ān du kemend
Ki mī keşed suy-i bālā vu z'īn maḥal be-guzer
34. Zedem çu merd-i resen-bāz dest-hā be-kemend
Bed-ān kemend be-reftem be-bām-i gunbed-i ber
35. Çu ez derūn be-kemend āmedem burūn dīdem
Ferāz-i bām-zede heft ḳubbe-i aḥzer
36. Derūn-i heft ṭabaḳ īstāde heft suvār
Nihāde çeşm-i heme ber devāz-deh manzer
37. Benā-yı gunbed u şerḥā nihād her ṭabaḳeş
Zi-ʿaḳl eger şeneved vehm-i ki koned bāver
38. Fezā-yı vusʿateş ez her ḥiyāl bīrūn būd
Hevā-yı rifʿateş ez ʿālem-i ḥired ber-ter
39. Derūn-i kūçe vu kūyeş hezār āyine-dār
Be-gerd-i bām u dereş şad hezār şayḳal-ger
40. Ez ān devāz-de manzer ʿaṭiyyehā mī-rīḥt
Mudām ber ser-i īn heft merd-i ceng-āver
41. Be-resm-i şirket-i her heft ʿaḳd mī kerdend
Bedān ʿaṭiyye zenān-i piyāde rā yek-ser

31 Can korkusuyla Allah'ıma yakardım ki O, her durumda insanın rehberidir. [ḥod: cān T.; merd: ḥalḳ M.]

32 Böyleyken parlak yüzlü, kutlu düşünceli ve âlemi aydınlatan latif bir genç ortaya çıktı.

33 Ne (var)? dedi. "Korkma, seni yukarı çekecek o iki kemendi tut ve buradan geç/kurtul!" dedi. [me-ters u be-gīr: be-gīr u me-ters T.]

34 Bir ip cambazı gibi kemende ellerimi attım. O kementle yeryüzü kubbesinin çatısına çıktım. [ber: der T.]

35 Sanki kementle içeriden dışarı çıkıp yukarıdan yedi yeşil kubbenin çatısını gördüm. [heft: heşt İ.; aḥzer: aḥter M.]

36 Yedi tabakanın içinde duran yedi atlı, hep birlikte gözlerini on iki pencereye dikmişlerdi. [devāz-deh: devānz-deh İ.]

37 Kubbenin esasını ve her tabakasını akılla şerh edip işitseler (bile) kimin akılı alabilir? [gunbed u şerḥā nihād: gunbed şerḥī vu nihāde M. şerḥī: şerḥ İ. eger: ger İ. u hem: ṭabʿ T.]

38 Arzının sahası hiçbir hayale sığmaz, yücelik göğü akıl âleminden daha yüksek. [her ḥiyāl bīrūn būd: ḥayyez-i ḥiyāl efzūn İ.]

39 Onun cadde ve mahallesinde binlerce ayna tutucu, kapı ve bacasında yüzlerce parlatıcı var.

40 O on iki pencereden sürekli bu yedi savaşçı yiğidin başlarına hediyeler dökülüyordu.

41 Her yedisinin de katıldığı bir törenle o hediyeleri yaya giden kadınlara (sunup) nikahlanıyorlardı.

42. Bed-ân velîme-i bî-mehr u 'ağd-i nâ-meşrû^c
Çehâr zen şode hâmil zi-važ^c-i heft şüher
43. Berây-i çâr salîte miyân-i heft salî^t
Mudâm guft u şunûd u mudâm şive vu şer
44. Gehî munâzir-işân âştî vu gâhî ceng
Gehî mu'âmele-şân nef^c buved u gahî zer
45. Budend cumle be-kâr-i hûd ân-çenân meşgul
Ki ne mecâl-i suhen bûd-işân ne-h^vâb u ne her
46. Merâ zi-şoḥbet-i ân kavm nîz dil be'grift
Şodem zi-ḥarfet-işân tîre-ṭab^c u haste-ciger
47. Hemân cevân-i nikû-çehre bâz peydâ şod
Be-guft mânde çerâyi çu merkeb-i lâger
48. Ne cây-i tu-st ez'in merdumân ki mî-bînî
Be-kâm-i hûd ne-resî hîz u rûzgâr me-ber
49. Be-men numûd dirâhtî vu ber-diraḥt rehî
Be-pâye pâye şode hem-çu pâye-i minber
50. Ber ân dirâht be-guftâ berây-i in menzil
Ez in maḳâm ḥazer kon ki hest cây-i ḥazer
51. Men ez ḥadiş-i cevân u nehîb-i ân menzîl
Bedân dirâht devîdem be-cumle çun şarşar
52. Be-her ṭabaḳ ki be-bâlâ şodem ez ân gunbed
Budî ṭabaḳ ṭabaḳ-i û zi-yek-diger hōş-ter

42 O samimiyetsiz ve uygunsuz törenle dört kadın yedi adamdan hamile kalır. [velîme: [ve]lîme T.; şode: şodi İ.]

43 Yedi boşboğaz adamın arasında dört erkek düşkünün kadınlı ilgili sürekli dedikodular edilip kötü planlar yapıldı. [çâr: heft T., M.; mudâm: muḳîm İ.; şunûd: şenîd T., M.; mudâm şive: hemîşe fetne T., M.]

44 Konuşmalarında bazen uzlaşıp bazen çatıştılar. Uzlaşmalarında bazen fayda (bulup) bazen de zarar (gördüler.) [munâzir-işân: munâzîre-şân M.]

45 Hepsi kendi işiyle öylesine meşguldü ki ne konuşmaya ne uykuya ne de yemek yemeye takatleri vardı.

46 Bu insanların sohbet ve sözlerinden sıkıldım, içim karardı ve bunaldım.

47 Yine o gün yüzlü genç ortaya çıkıp “Niçin zayıf bir eşek gibi kaldın?” dedi.

48 Senin yerin bu gördüğün adamların (yanı) değildir. Beklersen muradına eremezsin. Kalk, yola koyul! [mî-bînî: bînî T.; hûd: dil T., M.]

49 Bana bir ağaç ve üzerinde bir yol gösterdi. Basamak basamak kürsü seviyesine çıktı.

50 “O ağacın üzerindeki bu yoldan, korkutucu bir yer olan bu makamdan sakın!” dedi.

[berây: berây ez İ., berâ-ber M.; ez in maḳâm ḥazer kon ki hest cây-i ḥazer: bedân dirâht devîdem be-cumle çun şarşar M.]

51 Ben de gencin sözleri ve o yolun korkusuyla tıpkı bir fırtına gibi o ağaca koştum. [-M.]

52 O kubbenin katlarına çıktığımda bu tabakaların herbiri diğerinden daha güzeldi. [ân: in T.; budî: bedîn T.]

53. Zi-men be-her tabakî tuhfeî rubûdendî
Ki buved ber ser u pây-i men ez zer u zîver
54. Bed-în şîfat şodem el-kaşş be-bâm-i ân gunbed
Zi-renc u gâret-i reh çun kebûterî bî-per
55. Ber ân fezâ-yi revân-bağş çun burûn reftem
Şîgîfte şod dilem ez şevk çun gul-i âhmer
56. Zi-nûr-i pâk der ân buğ'a şûretî dîdem
Velî çu rûh-i munezzeh zi-şûret u peyker
57. Verâ-yı bîneş-i ebşâr 'âlemî dîdem
Hevâ-yı cennet-i ü rûh-bağş u cân-perver
58. Ne-dâşt gûş ki bî-gûş mî-şenîd suhen
Zebân nedâşt velî bî-zebân suhen-guster
59. Be-gâh guft zebân u geh şenev heme gûş
Be-bûy-i cumle meşâm u be-dîde cumle başer
60. Revân selâm çu kerdem cevâb dâd u girift
Be-şad nevâzeş u taşsîn u porsişem der-ber
61. Pes ez muvâşalatem guft ki **Âzerî** çu nî
Zi-heyru menfa'at u cevr-i haşm u def'-i zarar
62. Men ez telaţţuf-i ü zinde geştem u guftem
Ki ey kemâl-i tu birûn zi-‘aql-i dâniş-ver
63. Hudây râ ki ciger-sûz kışşâî dârem
Demî zi-rûy-i kerem sûy-i hâl-i men be-niger
64. Çe bûd in heme nağş-i ‘aceb ki mî-dîdem
Ki hiç gûne ne-dârem zi-hâl-i h'îş haber

53 Her katta baştan ayağa neyim varsa benden bir hediyeymişçesine çaldılar.

54 Kısacası yolun zahmet ve yağmasıyla kanatsız bir güvercin misali o kubbenin zirvesine çıktım. [renc u: renc î.]

55 O cana can katan ferahlıktan dışarı çıktım. Gönlüm aşkla kırmızı bir gül gibi açıldı. [berân: ez ân T., berân M.; burûn: furû M.]

56 O ziyaretgahta suret ve bedenden yoksun ruh gibi, parlak bir nur sureti gördüm.

57. Gözün görüp görebileceği (öyle) âlem gördüm ki cennet misali fezası ruhu besleyip ferahlık vermektedir. [-T., -î.]

58. Kulağı yok ama kulaksız da duyuyor, dili yok ama dilsiz de konuşuyordu.

60. Sinemdeki sonsuz muhabbet ve güzellik ve sorularla hafifçe selam eder gibi oldum, ve karşılık verip selamımı aldı.

61. Ona kavuştuktan sonra dedi ki: “Âzerî! Niçin hayır ve menfaatten, düşmanın zulmünden ve zararı def etmekten (azade) değilsin?” [heyru u: cerr-i î., cezb-i M.; u cevr-i: zi cevr-i î., u cevr u M.]

62. Onun nezaketiyle canlanıp dedim ki: “Ey alimlerin ilminden ötesini (bile) kemal sahibi!” [‘aql-i: ‘aql u -î.]

63. “Cigerimi dağılayan bir sıkıntım var. Allah'ım! Bir an muhabbetle halime bak!” [kışşâî: kışşâ-hâ M.]

64. “Kendi halimden öylesine habersizim ki gördüğüm bu bütün bu acayip hadiseler de neydi?” [mî: men T.]

65. Be-gūy k'in çe maḳām-est u in çe gunbed būd
Çe būd in heme işkāl u şüret-i bī-mer
66. V'ez ān kemend u cevān u dirāht porsīdem
Zi-çār māder u ān her se tıfl u heft peder
67. Be-guft in ki tu bīnī burūn zi-eflāk-est
Tu ez derūn-i felek mī-resī zi-ḥadd-i beşer
68. Çehār zen ki der ū didi ān 'anāşır būd
Ki mī-şodend mevālīd rā heme māder
69. Kemend-hā ki tu der dest-i ān zenān didī
Zi-rūy-i ḥikmet u dāniş çehār ṭab⁶-i şemer
70. Be-heft rucce-i gunbed ki būd heft suvār
Nişān-i heft felek būd u şekl-i heft āḥter
71. Pes ez devāzde manzer devāzdeh burc'end
Ki gerd-i 'ālem-i terkīb kerde'end maḳer
72. Cevān-i ḥūş ki tu-rā reh-numūd 'aql-i tu būd
Ki ūst der heme aḥvāl merd rā rehber
73. Heme veḳāyī⁶-i men bīş ez ān ki ber gūyem
Çenān ki būd yek-ā-yek heme be-guft ezber
74. Pes ez du⁶-yi ferāvān ki kerdemeş guftem
Ki çīst nām-i şerīfet be-gūy ey server
75. Cevāb dād ki nāmem ḥalīfetullāh est
Menem kitāb-i heme kāyināt rā maşdar

65. “Bu hangi makam, bu ne tür bir kubbe, bütün bu sayısız şekil ve suretler neydi?” [k'in: in M.; in heme: ān heme M.]
66. Ve o kement, genç, ağaç, dört anne, üç çocuk ve yedi babayı sordum. [tıfl u: tıfl ı İ.]
67. Dedi ki: “Bu gördüklerin gökyüzünün dışındandır. Sen yeryüzünden insanın gelebileceği son sımra ulaştın.”[bīnī: didi M.; zi-eflāk: eflāk İ., M.]
68. Orada gördüğün dört kadın, bütün doğmuşların annesi olan anasırdı (ateş, su, hava ve toprak).[şodend: şevend İ., M.]
69. O kadınların elinde gördüğün kementler, hikmet ve ilimden dört bilgin kişidir. [çehār: tu çār T.]
70. Yedi yıldız şeklinde yedi feleği gösteren yedi kubbenin ipi, o yedi atlıdaydı. [rucce: raḥne T., M.; būd u: būd T.]
71. On iki pencereden sonrası katman katman olan âlem yuvarlağının üzerindeki on iki burçtur. [ez; ān İ., M.]
72. Sana yol gösteren güzel genç, senin aklındı. İnsanın bütün hallerinin rehberi odur. [reh-numūd: rū-numūd T.]
73. Başımdan geçenleri ona söylemeden önce o her şeyi bir bir olduğu gibi ezberden anlattı. [bīş: pīş M.; ber: men M.; ezber: zeber İ.]
74. “Ey Üstad, ettiğim onca duadan sonra senin mübarek adın nedir, söyle!” dedim. [şerīfet: şerī'at İ.]
75. “İsmim Allah'ın halifesi, bütün kâinat kitabının menşei benim” dedi.

76. Suâl kerdem u guftem hâlîfe Âdem bûd
Bedîn şemâyl u ahlâk âdemî tu meger
77. Cevâb dâd ki âdem hâlîfe-i arz est
Merâst ber heme 'âlem hîlâfet-i ekber
78. Merâ be-'orf-i şerî'at ferîşte mî h'ânend
Hekîm-i 'illet-i eşyâ şumured u cevher
79. Be-iştîlâh yekî âdem-i kebîrem h'ând
Be-i'tibâr-i diger h'ândeend peygamber
80. Rasûl u 'aql-i kull u nûr-i rûh u 'arş-i 'azîm
Nebiyy u cennet u ervâh u ravzatu'l-mazher
81. 'Îmâd-i 'âlem u Beytu'l-'Atîk u Beytullâh
Kitâb-i a'zam u levh-i kâzâ vu kilik-i kader
82. Menem ki Mescid-i Akşâ vu Beyt-i Ma'mûrem
Menem ki geh kalemem h'ândeend u geh defter
83. Emîn u durre-i beyzâ vu leyletu'l-cum'e
Men in kesem ki tu-râ guftem ey huçeste peser
84. Be-guftemeş ki çehâ bûd ân ki ber bûdend
Be-vaqt âmeden ez men muvekkilân-i kamer
85. Be-guft rûh be-'azm-i ticâret-i dunyâ
Ez in maqâm çu bended berây-i kesb kemer
86. Zi-her maqâm metâ'î berây-i kesb-i kemâl
Bord be-vâm ez ân memleket çu reft be-der

76. “Halife Hz. Âdem'di” dedim ve “Yoksa sen bu şemail ve ahlakla insan mısın?” (diye) sordum.

77. Dedi ki: “Âdem yeryüzünün halifesidir. Ben bütün âlemlerin en büyük halifesiyim.”

78. “Beni şeriat uyarınca melek sayarlar. (Sen de), (Hz. Âdem ve Hz. Muhammed'i) eşya ve cevherin sebebi/özü say!”
[‘orf-i: ‘orf u M.; mî h'ânend: mî güyend İ., M.]

79. Birinin tabiriyle en büyük insan, diğeri bir deyişle peygamber saydılar. [h'ând: guft M.; h'ândeend: gufteend M.]

80. Resul, akl-ı küll (akl-ı evvel), Allah'ın nuru ve arş-ı a'zâm; Nebi, cennet, ruhlar, tecelli-gâh...[kull u: bûd T.; rûh u: rûh-i İ.; nûr-i rûh u: rûh u nûr-i M.; ervâh u: ervâh M.; mazher: muzmer T., muṭahhar M.]

81. “Âlemin sütünü, Beytül-atîk ve Beytullâh (Kâbe); Kur'an-ı Kerim, kaza levhası ve kader kalemi...” [‘Îmâd-i: ‘îmâ vu İ.; benâ-yi M.; M. nüshasında 80 ve 81. beytin 2. mısraları birbirine yazılmıştır.]

82. “Mescid-i Aksa ve Beyt-i Mamur (Kâbe) benim! Gah kalem gah defterim...” [beytullâh: ma'mûrem M.]

83. “Güvenilen, (en) parlak inci ve cuma gecesi... Ey saadetli oğul! Ben sana dediğim bu kişiyim.” [Emîn u: Emîn-i İ.; peser: seyer M.]

84. Ona dedim ki: “Kamer muhafızları benim için geldiğinde kucağındakiler nelerdi.” [kamer: maṭar M.]

85. Dedi ki: “Ruh, dünya ticaretine azmedip kazanmak için bu makamda hazırlanır.”

86. Her makamda yükselip o memleketten dışarı çıkmak için birer ticaret malı borç aldılar.

87. Kesî rucu^c be-sermāye çünki āmed bāz
Hukūk-i hōd talebendeş burūn zi-ḥaḳḳ-i naz̄er
88. Nemānd kâfiye-i şî'r rā diger ḥusnī
Ki çeşm-i kâfiye şod kūr u gūş-i ma'ni ker
89. Benā-yı kâfiye rā yek elif ziyāde konem
Be-şart-i ān ki ne-girend ḥurde ehl-i huner
90. Su'al kerdem ez ān nūr-i perde-i esrār
Ki ey be-zāt-i tu āverde kāyināt ikrār
91. Be-gū ki rūḥ be-^cazm-i ticāret-i dunyā
Pes ez mufareket-i ten kucā konend qarār
92. Cevāb dād ki her kū ne-kerd kesb-i kemāl
Derin serāy çu rūḥ-i ḥabīse-i kuffār
93. Pes ez mufāreket-i ten zi-cins-i ḥayvāneş
Derūn-i maḥkeme-i ḳudsiyān ne-yābed bār
94. Be rūy-i ū ne-guşāyed der-i ḥazāyir-i ḳuds
Furū keşend çu ḥayvān be-esfeleş esfār
95. V'eger çenān ki be-īmān-i kemāl ḥāşil kerd
Be-sūy-i ^cālem-i ^culvīş ber keşend mehār
96. Pes ez mufāreket-i ten reved be-^cālem-i ḳuds
Resed zi-^cālem-i zulmet be-^cālem-i envār

87. Birisi sermayesine yönelip kendi ücretini vaat edilen göz hakkından fazlasına tamah etti. [kesî: geh-i İ., M.; çünki: çünek İ. āmed bāz: bāz āyed İ., M.; hōd talebendeş: mī talebendeş İ.]
88. Kafiyesinin gözü kör, manasının kulağı sağır olan şiirin artık güzelliği kalmadı.
89. Hüner sahiplerinin ayıplamaları şartıyla kafiye binasına bir elif ekleyeyim. [huner: naz̄er İ.; *Bu beytten itibaren kafiye değişmektedir.*]
90. O sırlar perdesinin nurunu sordum: “Ey kâinatın zatını tasdik ettiği, kimsin?” [perde-i esrār: dide-i ebrār M.]
91. “Dünya nimetlerine yönelen ruhların, tenden ayrıldıktan sonra nerede karar kılacaklarını söyle!” [rūḥ be-^cazm-i ticāret-i dunyā: rūḥ-i ḥalāyık zi-bend dünyi-i dün M.]
92. Dedi ki: “Bu sarayda herkes kafirlerin alçak ruhları gibi kemale erişmedi.”
93. Ten hayvan cinsinden ayrıldıktan sonra mukaddeslerin mahkemesinde huzura çıkmaya ruhsat alamaz. [zi-cins-i ḥayvāneş be-cins-i ḥayvānest T., M.; neyābed: nedāred M.]
94. Cennet kapıları onlara açılmaz, hayvan gibi yularlarından aşağıya doğru çekilirler. [ne-guşāyed: ne-guşāyend M.; ḥazāyir: ḥazāyir İ.; keşend: konend T.: esfār: efsār İ., M.]
95. Aksine yüce bir imana erişenler ise dizginlerinden yüceler âlemine çekilirler. [V'eger: eger M.; keşend: keşed İ.]
96. Bedenlerinden ayrıldıktan sonra cennete gidip, karanlıklar âleminden nurlar âlemine ulaşırlar.

97. Be-guftermeş heme yek cā revend guftā niy
Be-ḳadr-i fażl fezāyed merātib u miḳdār
98. Çenān ki şuvme'e-i rūḩ-i mu'minān yekser
Nuḩustumīn felek-est ez rivāyet-i aḩbār
99. Duvum felek zi-felekhā maḳām-i 'ubbād est
Siyum menāzil-i zuhhād āmed ey huşyār
100. Fezā-yı çarḩ-i çehārum nişīmen-i 'urefāst
Çu pencumīn ki būd cāy-i evliyā-yı kibār
101. Çu ḩalvet-i şeşumin rūḩ-i enbiyā be'grift
Berāy-i rūḩ-i rasul geşt heftumīn ṭeyyār
102. Derūn-i ḩalvet-i heştum heme ulu'l-'azmend
Ki nīst hem-reh-i işān kesī der'in muzmār
103. Nuhum ki suvme'e-i Rūḩ-i A'zam est āmed
Maḳām-i seyyid-i kevneyn Aḩmed-i Muḩtār
104. Çu nām-i seyyid-i kevneyn ber zebān āverd
Şigifte şod dilem ez zevḩ hem-çu gul zi-behār
105. Be-şad hezār zebāneş sutūdem u guftem
Ki ey vucūd-i şerīf-i tu ḩayretu'l-eḩyār
106. Be-ḩaḩḩ-i ān ki tu rā in kemāl u fażl bedād
Be-zāt-i pāk-i ḩudāvend-i 'ālemü's-settār
107. Ki bende rā be-Muḩammed rasūl-i ḩod be-resān
Ki tā şevem zi-tu der her du kevn minnet-dār

-
97. Ona herkesin aynı yere gidip gitmediğini sordum. Dedi ki: "Hayır! Faziletleri nispetinde mertebe ve kıymetleri artar." [niy: ne M.; fażl: kesb M.]
 98. Öyle ki rivayetlere göre mümin ruhlarının mabedi büsbütün birinci felektir. [yekser: ekser İ.; revāyet: revāyet u T.]
 99. Ey akıl sahibi! Feleklerden ikincisi âbidlerin makamıdır. Üçüncüsü zahitlerin menzilleridir. [duvum: duvīm M.]
 100. Dördüncü feleğin seması âriflerin evidir. Beşinci felek ise büyük evliyaların yeridir. [evliyā: enbiyā T.]
 101. Altıncı sema nebilerin ruhu için ayrıldı. Peygamberlerin ruhu için yedinci (felek) süslendi.
 102. Bütün irade sahipleri sekizinci semanın içindedirler. Onların dostlarında gizli saklı hiçbir şey yoktur. [heme: felek İ.; hem-reh-i işān: hem berāyişān İ.; M.]
 103. Dokuzuncusu Ruh-ı A'zam'ın (Allah/Cebrail) mabedidir. Orası iki cihanın serveri, Hz. Muhammed'in makamıdır.
 104. İki cihan serverinin adını anınca gönüm zevkten bahar gülü gibi açıldı. [zevḩ: şevḩ İ., M.; zi-behār: be-behār İ., M.]
 105. Onu yüz bin dille methederek dedim ki: "Ey mübarek varlığı hayırların en hayırlısı olan!" [ḩayretu'l: ḩayr ez İ., ḩayru'l M.]
 106. Gizli âlemlerin Rabbi olan Allah'ın pak zatından sana hakkıyla kemal ve fazilet verdi.
 107. Beni resûlün Hz. Muhammed'e erıştır ki sana iki cihanda minnettâr olayım. [minnet-dār: ber-ḩurdār T.]

108. Be-ḥande guft menem nūr-i pāk-i seyyid-i tu
Menem ḥulāşe-i in nuh-serāçe-i devvār
109. Burūn-i ‘arş u derūn-i cumle cāy-gāh-i men-est
Tu nūr-i seyyid-i ḥod rā be-ğayr-i men me-şumār
110. Dilem zi-nūr-i Nebī rāḥet-i tamām be-yāft
Çenān ki ez dem-i ‘İsī ṭabī‘at-i bīmār
111. Çu reh be-ḥazret-i şadr-i şerī‘atem dādend
Şodem zi-ma‘rifet-i sırr-i şer‘ ber-ḥürdār
112. Pes ez du‘ā-yı ferāvān ki kerdemeş guftem
Ki ey be-zāt-i tu averde kāyināt ikrār
113. Çu bendegān-i Ḥudāvend rā tuyī rehber
Merā rehī be-numā cānib-i Ḥudāvendigār
114. Be-yek naẓer çu tevānī me-dār kārem sāht
Ḥudāy rā çu tevānī naẓer dirīg me-dār
115. Cevāb dād u be-guftā Ḥudāy nezdik-est
Ḥicāb-i tu-st ki dūr est ez Ḥudā bisyār
116. Ḥicāb-i ḥ‘iş tuyī guft u pes işāre kerd
Be-‘ālemī ki ne pāyānş dīdem u ne kinār
117. Zi-āb-i baḥr-i ‘adem gerd-i ū zede ḥandaḳ
Be-ḥāk-i nīsti ez gerd-i ū keşide ḥişār
118. Ḥişāri ez reviş-i ‘aql u fehm bīrūn būd
Ber ān ḥişāri derī ez celāliyet ber-bār

108. Gülerек dedi ki: “Senin seyyidinin pak nuru benim. Bu dönen dokuz sarayın hülasası benim.” [nuh -i.]

109. “Arşın alası ve yeryüzünün içi benim meskenimdir. Kendi serverinin nurunu dahi benden başkası sanma!” [burūn-i: burūn zi M.]

110. Gönlüm tıpkı Hz. İsa'nın nefesiyle iyileşen bir hasta gibi Hz. Peygamberin nuruyla tam anlamıyla huzura kavuştum. [nūr: rūḥ M.]

111. Dinimin serveri Hz. Muhammed'e vasil olup şeriat sırrının marifetinden nasiplendim. [sırr: mīr M.]

112. Onun için çokça dua ettikten sonra dedim ki: “Ey zatiyla kâinatı dile getiren!” [kāyināt ikrār: âdem istizhār İ.]

113. Sen Allah'ın kullarının rehberisin, Bana Allah yolunu (doğru yolu) göster. [Ḥudāvendigār: Ḥudā zinhār T., M.; T.'de 113-150. beyitler karışık tertip üzeredir.]

114. Bir bakışla derdime derman olabilisin, Allah için nazarını esirgeme! [-i.]

115. Cevaben dedi ki: “Allah yakındır. (Ancak) senin perden Allah'tan çok uzaktır.” [dād u: dād T.]

116. “Sen kendinin örtüsüsün.” deyip sonra bir âlemi işâret etti ki ne ucu var ne de bucağı. [işâre: işâret İ.]

117. Yokluk denizinin sularıyla etrafına hendek kazıp, yokluk toprağıyla hisar inşa edilmiş. [nīsti: ‘āsī İ.; ez gerd: ber gerd M.]

118. Öyle bir hisar ki akıl ve anlayıştan öteydi. O hisarın üzerinde celali gibi yüce bir kapı vardı. [u fehm bīrūn būd: u vehm-i fehm bārūn İ., u vehm u fehm bīrūn M.]

119. Be-kilk-i 'aql nevişte ferâz-i şerfe-i der
Kitâbe-i limenü'l-mülkü vâhidü'l-kaḥhâr
120. Ne der şanâ'at-i ü bûde ḥâcet-i ustâd
Ne der 'imâret-i ü refte şan'at-i mi'mâr
121. Ḥarîm-i ḥurmeteş imen zi-fitne-i evhâm
Binâ-yı rif'ateş a'lâ zi-leşker-i efkâr
122. Ne 'aql-i hiç nebî râ der ân nubuvvet-i râh
Ne fikr-i hiç velî râ der ân velâyet-bâr
123. Hişâr-i memleket vâhidîyyet-i Ḥaḫḫ est
Ki beste end nebî guft ber-ruḥ-i aḡyâr
124. Be-şad niyâz be-guftîm yâ Nebîyullâh
Kelîd-i in der-i 'âlî kerâ-st ez ebrâr
125. Cevâb dâd be-guftâ kelîd şer'-i men-est
Velîk izn-i guşâden zi-fâ'il-i muḥtâr
126. Tu ez nuḥust der-i nîstî u 'acz be-kûb
Ki cuz be-'acz ne-şâyed zeden der-i cebbâr
127. Şefâ'atî kon u ân-geh me-râ şefâ'at-ber
Ki tâ derî be'guşâyed cemâl-i ḥazret-i yâr
128. Be-sûy-i ḥazret-i ân âstân nihâdem rûy
Çenân ki merdum-i muflis be-cânib-i bâzâr

119. Akıl kalemiyle kapının en yüksek yerine “limenü'l-mülk vâhidü'l-kaḥhâr” kitabesi yazılmış.

[“Bugün mülk kimindir?” (diye sorulur. Cevaben): “Tek ve kahhar olan Allah'ındır.” (denir). Mümin 40/16.]

120. Onun hünerinde üstada ihtiyaç duyulmadığı gibi onun yapısını kimse mimârîde geçememiştir. [şanâ'at: terettub î.]

121. Onun şerefli hanesi, evham fitnesinden emindi. Yüce binası da düşünce askerinin (erişimeyeceği kadar) yüksekti.

122. Hiçbir peygamberin akli onun peygamberliğinin nübüvvetini kavrayamaz, hiçbir evliyanın fikri onun velayetin yükünü taşıyamaz. [ân: u î.; bâr: yâr î.]

123. Hz Peygamber dedi ki: Bu memleketin hisarı Allah'ın birliğidir ve düşmanların yüzüne kapanmıştır. *Vezin aksamaktadır.*

124. Yüzlerce defa yalvararak dedim ki: “Ey Allah'ın peygamberi! Bu yüce dergahın anahtarı sadıklardan hangisidir?” [guftîm: guftem î., M.; kerâ guvâ î.]

125. Cevaben dedi ki: “Anahtar benim şeriatimdir. Ancak açma izni Allah'tandır.” [izn: z'ân T; dâd: dâd u î.]

126. “Sen ilk önce yokluk ve acizyet kapısını çal! Çünkü acz (ve hiçlik) dışında Cebbar (olan Allah)'ın kapısını çalmak yaraşmaz.” *Vezin aksamaktadır.*

127. “(Ey) Şefaate edici! Bize şefaate eriştir ki yüce sevgilinin cemaline erişelim.” [cemâl-i ḥazret-i yâr: zi-ḳâdir-i ḡaffâr î.]

128. İflas eden halkın ticarete yönelmesi gibi ben de o hazretin dergahına yöneldim.

129. Nihâde-rûy ber ân âstân be-mâlîdem
Be-ḥâzret-i meliku'l-mulk u îzed-i dâdâr
130. Be-ḥândeem zi-dileş k'ey mufetteḥu'l-ebvâb
Tuyî musebbib-i esbâb-i ḥalk der heme kâr
131. Tuyî ki hest tu râ salṭanat be-istiḥkāk
Tuyî ki hest tu râ memleket be-istimrâr
132. Bed-ân nefes ki ber âmed zi-nefs u rûḥ ne-buved
Henûz ez nefes-i kull-i kāyinât âşâr
133. Be-ebr-i feyz ki der baḥr-i bî-niyâzi kerd
Leâli-i keremet râ be-kāyinât nişâr
134. Be-âstâne-i dergâh-i bî-niyâzi-i tu
K'ez ân nezâre bi-y'uftâd 'aql râ destâr
135. Be-şâyimân serâ-perde-i şavâmi'-i ḳuds
Ki cuz be-âb-i tecellî ne-kerdeend iftâr
136. Be-ṭâyirân-i resâlet ki şâh-bâzânend
Ki her kudâm dil-i 'âlemî konend şikâr
137. Be-sâlikân-i ṭarîkat ki der ṭaleb geştend
Be-gerd-i dâyire-i kāyinât çun pergâr
138. Be pîşvâ-yi risâlet Muḥammed-i 'Arabî
Ki üst ḳâfile-i kāyinât râ sâlâr
139. Be-zât-i pāk-i tu k'in der be-rûy-i men be-guşâ
Me-râ çu sâye burûn âr ez pes-i divâr

129. Kainatın sahibi, adil ve eşsiz olan Allah'ın dergahına yüzümü dönüp yakardım. [nâlidem: mâlidem T.; mulk u: mulk İ., T.]

130. Gönülden ona seslendim: "Ey Kapılar açıcı! Sen bütün işlerde sebeplerin sebebisin." [be-ḥânde'em zi-dileş: be-ḥândem ez-dil-i ḥod İ., be-ḥândem ez-dil u cân M.]

131. "Saltanatının adaleti sensin, memleketin sürekliliği sendendir."

132. İşte o an kainatın zerresinden herhangi bir iz yokken nefis ve ruhtan yaratıldılar.

133. (Allah) Minnetsizlik/cömertlik denizinden taşan bulutlarından senin için kerem incilerini saçtı.

134. Senin minnetsizlik dergahının eşiğini izleyenlerin (gözlerine) akıl perdesi düşer. [k'ez: ki İ.; bi-y'uftâd 'aql: bi-y'ufted 'uḳûl İ., M.]

135. Oruçlulara kudsi mabedlerinin çatısı altında tecelli suyundan başka bir iftar verilmedi. [-M.]

136. Doğanlar (gibi olan) peygamberlik kuşlarının her biri bir âlemin gönlünü avlar. [ki her kudâm dil: gehâ be-dâm-i dilâ İ.]

137. Tarikat yolcuları aradıklarını bulma uğruna pergel gibi bütün kainatı devr edip dolandılar.

138. Peygamberlerin serveri Hz. Muhammed-i Arabî, kainat kafilesinin kumandanı...

139. Pak zatınla bu kapıyı yüzüme açıp gölgenin duvarı aşması gibi beni dışarı çıkar! [Be-guşâ: bu'gşây İ.]

140. Henüz der varaçe-i nuşhe-i du‘ā bûdem
Ki bāng zed zi-każā Hâtifi ki ser ber-dār
141. Hemān ki çeşm guşādem guşāde dîdem der
Sitāde bûd ki-ez-în muhācir u enşār
142. Sitāde bûd bereş çāvuşî u nāmeş ‘eşķ
Çu şaḥnei ki keşed duzd-i ‘aql rā ber-dār
143. Rasûl kerd işāret revān be-refref-i ‘eşķ
Ki bende rā be-serāperde-i celāl der-ār
144. Me-rā be-‘eşķ-i ilāhî siporde v‘ān-geh guft
Der-āy bî-ḥod u ḥod rā burûn-i der me‘gzār
145. Merā zi-hesti-i ḥud der rubûd refref-i ‘eşķ
Çu der rubûd der āmed be-‘ālemî ḥûn-ḥ‘ār
146. Be-çeşm-i ser çu şudem ‘ālemî diger dîdem
Heme be-naķş u nigār u burûn zi-naķş u nigār
147. Der‘û ne nām-i ezel bûd u ne nişān-i ebed
Der‘û ne zulmet-i leyl u der‘û ne nûr-i nehār
148. ‘Asel be-ṭa‘m yekî geşte bûd bā sirke
Be-nāzukî şode yek-reng ender u gul u ḥār
149. Şode be-şulḥ-i Ebû Cehl bā Rasûlullāh
Miyān-i Mûsa vu Fir‘avn hem ne-bûd inkār
150. Ne-bûd der dil-i Ādem ‘adāvet-i İblis
Ne-dîde ḥāṭır-i Nemrûd ez Ḥalil āzār

140. Tam dua ve niyaz halindeyken gaypta bir ses ansızın haykırdı: “Başını kaldır!” [varaçe: varaķ M.; każā: kaķā M.; hâtifi: hâtif İ.]
141. Hemen gözümü açtım ve kapıyı açılmış gördüm. Burada Muhacir ve Ensar ayakta beklemekteydiler. [muhācir: der muhācir M.; hemān: hemān İ., M.]
142. Onların önünde ‘Aşk’ adında bir çavuş duruyordu. Memur gibi akıl hırsızını dar ağacına çekmekteydi. [bereş: be der M.; duzd-i ‘aql: ‘aql-i zerre İ., ‘aql duzd T.]
143. Peygamber sessizce Aşk Burak’ına işaret edip “bu esiri Celâl olan Allah’ın sarayına götür.” (dedi).
144. Beni ilahi aşka ismarlayıp dedi ki: “Kendinden geç, ama kendini kapının dışında bırakma.” [sipurde: sipurd T. M.; burûn der me‘gzār: derûn-i der bu‘gzār İ., M.]
145. Aşk Burak’ı beni bu leş yiyici/kan dökücü dünyamdan alıp hızla başka bir âleme getirip bıraktı.
146. Gözüme farklı bir âlem göründü. Her şey bilinenin ötesinde şekil ve desenlere (sâhipti). [diger: ‘aceb İ., M.; burûn: bārûn İ.]
147. Orada ne ezel ismi ne de ebedin cismi var; Orada ne gecenin karanlığı ne de gündüzün aydınlığı var.
148. Lezzette bal ile sirke, zerafette ise gül ve diken bir sayılmıştı.
149. Ebu Cehl ile Hz. Peygamber barışmış, Hz. Musa ile Firavun arasında (da) inkâr yoktu.
150. Hz. Âdem’in kalbinde Şeytan düşmanlığı yoktu. Nemrut gönlü de Hz. Halil İbrahim’den incinmemişti. [ne-dîde: ne-dîd M.]

151. Der'û be-ķadr-i yekî bûd tã'at u 'iŝyân
Der'û be-faẓl çe tesbîh-dâr u çe zunnâr
152. Men ez 'acâyib-i ân der tefekkur uftâdem
Zi-rûy-i 'aql be-kerdem zi-'eŝķ istiġfâr
153. Ki in çe memleket-est u kudâm iķlîm-est
Der'û çe kufr u çe îmân der'û çe faķr u çe 'âr
154. Be-rând âķir ez âncâ be-'âlemî ki ne-mând
Der ân diyâr ez ân naķŝ-hâ diger deyyâr
155. Ki tâ resîd be-ser-ħadd-i 'âlem-i lâhût
Girifte bûd me-râ hem çu murġ der menķâr
156. Be-çeşm-i bî-ħodî ez nûr-i 'âlemî dîdem
Verây-i derk u baŝar u *huve yudriku'l-ebşâr*
157. Ne 'âlemi ki bud ez nûr-i pâk-i deryâyî
Ne fevķ u taķt-i mer ū râ vu ne yemîn u yesâr
158. Der ân muķiķ be-dîdem ħiyâl-i 'âlem râ
Ki buved şekl-i ħabâbî zi'âb-i deryâ bâr
159. Be-sûķt âteş-i tevĥîd ism u resm-i merâ
Be-reft ez naẓerem naķŝ-i şûret-i aġyâr
160. Çu men ne-mândem u dîdem ki cumle men bûdem
Hemân ħicâb-i ŧaleb bûd mâni'-i dîdâr

151. Orada değer bakımından ibadette isyan, fazilette ise tespih (çekenle) zünnar bağlayan birdi. [u 'iŝyân: der 'iŝyân İ., T.]
152. Ben on kapının garipliklerinden düşünceye dalıp akıl yüzünden aŝktan af diledim. [ân der-tefekkur: ū der ta'accub İ., M.; istiġfâr: istifsâr T., M.]
153. Burası nasıl bir memleket, nasıl bir iklim ki orada ne küfür ne iman ne övünç ne de utanç var. [ki in çe memleket-est u kudâm iķlîm est: cevâb dâd ki ân hest 'âlem-i ceberût İ.; Der'û çe kufr u çe îmân der'û çe faķr u çe 'âr: be-gû ki ķist hemî nâm-i in mezâr u diyâr M. faķr İ.]
154. Sonunda diğer diyarlarda bulunmayan nakıŝların olduğu o diyardan başka bir âleme sürdü. [Be-rând: Ber âmed M.; âķir: ķiŝŝa T., el-ķaŝŝ M.; naķŝ-hâ diger: ħuķķe-hâ meger M.]
155. Lahut âleminin son sınırına varana kadar sanki bir kuŝun gagasındaymıŝım gibi beni tuttu.
156. Mest gözlerimle aklın ve gözlerin idrak edebileceğinden çok öte bir nur âlemi gördüm. [*huve yudriku'l-ebşâr*: En'âm Sûresi 103. âyet. [= Gözler onu idrak eder.] [nûr-i 'âlemî: 'âlem-i diğer T.; derk: fehm İ.; *Vezin aksamaktadır.*]
157. Senin deryanın pak nurundan olan o âlemin ne altı ne üstü, ne sağı ne de solu vardı. [ne 'âlemi; zi-'âlem T.; taķt-i mer ū râ vu: taķt u ne pâŝ u pes İ.]
158. O okyanusta öyle bir hayal âlemi gördüm ki deniz suyunu yüklenmiŝ bir kabarcık ŝeklindeydi.
159. Tevhid ateşi benim ismimi cismimi yaktı ve düşmanların suretleri gözümün önünden geçti.
160. Ben yok olunca gördüm ki hepsi ben idim. İşte o örtü misali arzular yüzünü görmeme engeldi.

161. Kesî ki dîd der âyîne h^vîştên rā dîd
Gumân-est âyine diden hikâyet-i duşvâr
162. Be-çeşm-i h^vîş der âyîne rûy-i h^od didem
Tu fehm kon ki digêr nîst tâkat-i guftâr
163. Çu seyr-i dâyire-i men be-intihâ be-resîd
Şodem zi-h^vâb-i sulûk u 'urûc-i h^od bîdâr
164. Derûn-i 'âlem-i nâsût yâftem h^od rā
Çu baħr-i nûr-i dirahşân miyâne-i şeb-i târ
165. Hemân maķâm u hemân gunbed u hemân menzil
Çu kûh ber-kemer-i h^od nişeste h^uş be-veķâr
166. Be-ğayr-i bende ne lâhût buved u ne ceberût
Ne gunbed u ne kemend-i piyâde vu ne suvâr
167. Derûn-i gunbed-i dil dîde bûdem in heme rā
Be-perde-hâş yek-â-yek guzeşte der eţvâr
168. Tu ân hikâyet-i cām-i cihân-numā be'şnev
Ki der miyâne-i baħr-est ber-ferâz-i menâr
169. Menâr-i ķâmet-i h^od dān cām-i Cem dil-i tu-st
Ki şod muķâbil-i deryâ-yı ğayb âyine-dâr
170. Konî muşâhede-i kull-i kāyināt der ū
Be-şayķal er be-zudâyî zi-rûy-i dil zengâr
171. Be-ğayr-i zât-i H^udâ her çe hest pendâr-est
Tu ez muşâhedeî mānde der pes-i dîvâr

161. Kim ne gördüyse kendi aynasından gördü. Sanırım aynayı görmek en zor mesele. [-î.; h^vîştên rā dîd: h^vîşt rā dîden M.; gumân-est: ki hest M.]
162. Kendi gözümle aynada kendi yüzümü gördüm. Artık söze takat kalmadığımı sen anla! [rûy-i h^od: h^vîşt rā M.; tâkat: hâcet M.]
163. Benim devriyem burada sona erdiği gibi kendi seyir ve miraç uykumdan uyandım. [sulûk u: sulûk T.; h^od: dil M.]
164. Kapkaranlık gecenin ortasında parlak bir nur denizi gibi madde âleminin içinde kendimi buldum. [dirahşân: direfşân İ.]
165. Dağın kendi zeminine/sahasına oturması gibi şu makam, kubbe ve hane, vakarlı bir şekilde yerleşmiş.
166. Bu kulundan başka ne madde ne mana âlemi, ne gök kubbe, ne kement ne yaya ne de atlı vardı. [gunbed u: gunbed İ.; kemend-i: kemend u İ.]
167. Gönül kubbesinin derinliklerinde; onun perdelelerinden suretlerin bir bir geçtiğini görmüştüm.
168. Sen o cihanı gösteren kadehin hikayesini dinle! Yükselen minare denizin ortasındadır. [be'şnev: şinev İ.]
169. Gayb denizinin karşısına ayna tutup minareyi kendi boyun, Cem'in kadehini de gönlün bil.
170. Eğer gönlündeki pasları cilalayarak yok edersen oradan bütün kâinatı izleyebilirsiniz. [dil: ū İ.]
171. Senin duvarın arkasındayken gördüklerin içinde Allah'ın zâtından ötesi hayaldir. [mānde: zât İ., M.; dîvâr: bî-zâr İ., pendâr M.]

172. Be-küş u âyine-i dil zi-nâkş-i ğeyr be-şüy
Ki tâ der'û be-numayed cemâl-i ĥazret-i yâr
173. Bed-ân ki 'âlem-i ecsâm ĥâne-i ĥağ-est
Tu sağf-i ü felek u şağn-i ü zemîn pendâr
174. Buved ĥazâyin-i in ĥâne cumle deryâ-hâ
Mizâc-i mağbağ u gencîne-hâ-yi ü kühsâr
175. Ferište-g-ân heme çün ĥâdimân-i in ĥâne
Çerâğ u meş'ale-i ü kevâkib-i seyyâr
176. Nebât u hem ĥeyevân kâse-hâ-yı pur-ni'met
Tu mihmân u heme kâyinât ĥidmet-kâr
177. Tu mihmân-i 'azizî vu ĥâne ĥâne-i tu-st
Derûn-i ĥâne heme pur-vazîfe vu idrâr
178. 'Ale'l-ĥuşuş ki hem-sâye-i Ĥudâvendî
Çu sâye ez pey-i hem-sâye bâş der-reftâr
179. Ĥudây râ çu tu hem-sâyeî vu hem-ĥâne
Me-bâş sâye zi-hem-sâyegân-i bed-kirdâr
180. Be-küş der-ĥur-i in mihmân u in ĥâne
Be-'izzet u be-edeb ânçe guftemet zinhâr
181. Buzurgvâr-i Ĥudâyâ çu mihmân-i tu'im
Vežâyif-i keremet mî-resed be-mâ hem-vâr
182. Tu nîz ĥâţır-i mihmân-i ĥ'îş râ me'sken
Be-luţf-i ĥod ĥağ-i hem-sâyegî furû me'gzâr

172. Çabala ve gönül aynanı (Allah'tan) başka suretlerden temizle ki orada Hazret-i Allah'ın cemali görünsün!
173. Bil ki suretler âlemi Allah'ın evidir. Sen onun çatısını felek, onun zeminini de yeryüzü say! [pendâr: engâr M.]
174. Bütün denizler bu evin hazineleri, dağlar da mutfak ve hazinelerinin imtizacı oldu. [mağbağ u gencîne-hâ: mağbağ u genc-hâ T.]
175. Meleklerin tamamı bu evin hizmetkarları, onun meşale ve çıraları da gezen yıldızlardır.
176. Bitki ve hayvanlar, nimetlerle dolu kaseler gibidir; sen misafirsin, bütün kâinat da hizmetçidir. [u hem: çün T., M.]
177. Sen aziz bir misafir, (bu dünya) evi ise senin evin. Herkes evin içinde kendi vazifesindeydi.
178. Sen özellikle Allah'ın komşususun; hal ve hareketlerinde komşunun gölgesi gibi ol. [ĥuşuş: ĥuş- î.; vey -î.]
179. Allah için sen komşu gibi bir ev sahibisin. Kötü tavırlı komşuların gölgesi olma! [tu hem-sâyeî vu: tuyî mihmân u M. hem-ĥâne: hem-sâye î.; zi-hem: hem T.]
180. Bu hanede layıkıyla misafir olmaya çalış; tıpkı sana dediğim gibi izzet ve edeple çalış. [mihmân u: mihmân-ı M.; be-edeb ânçe: u edeb ey ĥ'âce î.]
181. Ey yüce Allahım! Biz senin misafirleriniz ve bize daima kereminle rızığımızı gönder.
182. Sen de kendi misafirinin gönlünü incitme; lütfunla komşuluk hakkını yerde bırakma! [ĥ'îş râ: ĥ'îşten M.]

EXTENDED ABSTRACT

According to the theory of “devir” (cycle) which explains the journey of creatures originating from God and returning to Him, divine light after being separated from the absolute returns to its origin by passing through different stages named “descent” and “ascent.” Using the theory of emanation, Muslim scholars try to explain the concept of creation and how creation overflowed from God. They argued that creatures become manifest through different stages and developed the theory of intellects as a result. Those who believed in the unity of existence turned the causality of emergence into occasionalism and in this way tried to explain the relationship among creatures-universe-God based on the belief that God manifests Himself. They inherited the idea that this manifestation takes place in different stages from philosophers, but they were careful enough to leave the relationship among the stages undetermined by using philosophical terms, possibly because this complicated subject is easy to be misunderstood. Therefore, the theory of cycle explains the mentioned two theories (former takes the latter as a reference point) by looking at the relationship among the stages with the effect of theory of perfection. Hence, the sources of this theory are the theory of emanation, the theory of Islamic perfection and the philosophy of unity of being.

The genre of the works describing the journey of the Divine Being is called *dawriyye* in literature. *Dawriyye* is a genre that Sufi poets have adopted as well because it talks about the beginning and the end of the cycle. It aims to mirror the theory of cycle in Sufism and with being closely related to Islamic philosophy, it brings unique perspectives to the creation of mankind and his place in the world. Starting from Hodja Ahmed Yesevi in XIIth century, poets such as Mawlana (d. 672/17th December 1273), Yunus Emre (d. 720/1321), Aşık Pasha (d. 733/1332), Nesimi (d. 807/1405?), Hüsni (d. XVI. c.?), Oğlan Sheikh İbrahim Efendi (d. 1065/1st March 1655), Sunullah Gaybi (d. 1087/after 1676), Niyazi-i Mısri (d.1105/ 17th March 1694), Üsküdarlı Haşim Baba (d. 1197/1783), Vuslati (d. 1182/1768), Kabuli (d. 1244/1829), Rıza Tefvik (d. 31st December 1949) and Neyzen Tefvik (d. 27.01.1953) delivered accomplished examples of *dawriyye* in almost every period of Turkish literature history categorized as classical, folk and new Turkish literature. When it comes to prose, in XVth century Kaygusuz Abdal's (d. 845/1444) *Budalaname*; at the end of XVIth century and beginning of XVIIth century Sinan Ümmi's (d. 1067/1657) *Kutbü'l-Me'ani*; in the XVIIth century Niyazi-i Mısri's (d. 1105/1694) *Risale-i Devriyye* and *Devretü'l-Arşıyye* in Arabic and Resmi Giridi Ali Baba's (d. 1204/1789) '*Uyûnü'l-Hidâye*' are one of the most important examples of this genre.

Many examples of the genre of *dawriyye* can be found in Turkish literature in the context of Islamic civilization and it has been observed that, in the other literary traditions of Islamic geography, it is not as developed as it is in Turkish literature. Until now studies haven't detected any examples of this genre in Arabic literature and it has been found out that it has not matured in Iranian literature. Besides, in Iranian literature Mawlana (d. 672/1273), Ibn Yemin (d. 769/1368) and Feyzi-i Hindi (d. 1004/1595) are known to have written poems that can be qualified as *dawriyye*. These poems were not named as such by their writers. This shows that it is not called a genre back then. If it had developed as a literary genre, both the poets should have named their works such and related works should have been named as *dawriyye* in the historical and literary sources. Nevertheless when we examine the mentioned works, it is clear that their context belongs to the genre of poetic *dawriyye* and this proves our argument above. However, contrary to the studies conducted until now, the topic of this article which is the poem called *Urûciyye* has an importance regarding its theme of “ascension”, being one of the concepts of cycle, though it is not officially named as *dawriyye*.

Sheikh Azeri's qasidah named as *Uruciyye* which treats the subject of the theory of cycle, is one of the poems that can be found as individual copies in the manuscript libraries. *Uruc*, which means 'ascension' and 'rising' is a term meaning the divine light parting from God, completing its phases of descent and ascending back to God. Sheikh Azeri-i Isferayini's (d. 866/1462) qasidah entitled

Uruciyye belongs to the genre of *dawriyye* and has copies which makes it possible to evaluate it as a separate work by itself. This work proves that there are prominent examples of the *dawriyye* genre in Iranian literature. Sheikh Azeri (from XIV. century) and his works are frequently referred to in the Iranian sources. It is significant for the development of the genre of *dawriyye* in Iranian literature that Sheikh Azeri, being a prolific writer in different fields of literature, wrote in the genre of poetic *dawriyye* as well. In this study, firstly the poet is introduced in the light of historical sources and then *Uruciyye* qasidah is shortly compared to the other examples in Turkish literature based on their context. The qasidah which contains 182 verses has a structure that does not actually fit into the classical qasidah construction. Qasidahs are generally written for praising someone and they contain such sections as prologue, eulogy, praisal of the poet himself etc. However, especially in Sufi poems such sections do not exist as in the example of *Uruciyye* poems. Sufi poets have chosen this genre mostly for conveying a specific message. Individual copies of the poem identified in Turkish and Iranian libraries and the Turkish translation of the text in Sheikh Azeri's divan are presented within the scope of the principles of critical edition as a contribution to the field and thus intended to open the way for future comparative studies.